

RİVAYETTEN BİHABER OLMANIN SAHÂBE VE TÂBÎİNDE HADİSE MUHÂLEFETİ DOĞURMASI*

 Ahmet ÖKDEM^a

 Süleyman DOĞANAY

Öz

Bazı konulardaki merfû hadisler o konudaki sahâbe ve tâbîînden bazılarının fetvâları ve uygulamalarıyla karşılaştırıldığında aralarında ihtilaf olduğunu görülmektedir. Merfû hadis İslam teşrîinde bir delildir. Sahâbe ve tâbîînden bulundukları konumları ve nitelikleri itibarıyla merfû hadislerle uygun fetvâ vermeleri veya uygulamada bulunmaları beklenmektedir. Ancak birçok meselede bunun aksine bir durum görülmektedir. Bu ise tahlil edilmesi gereken bir meseledir. Bu çalışmada, sahâbe ve tâbîînin merfû hadislerle muhâlefet etmelerinde, merfû hadisten haberdar olmamalarının ne derece etkili olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunu gösteren sahâbe ve tâbîîle ilgili birçok örnek zikredilmiştir. Ancak bu noktada sahâbe ve tâbîînin hadis ve sünnete olan düşkünlüklerine rağmen bazı hadislerden haberdar olamamalarının nedenlerini açıklamak gerekecektir. Bu nedenlerden sahâbe ve tâbîîle ilgili olanlar ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu noktada sahâbenin her zaman Hz. Peygamber'in yanında bulunamaması, farklı coğrafyaya dağılmış olmaları, hadis rivâyetinde ihtiyat etmeleri, az rivâyetle yetinmeleri, ihtiyaca binaen rivayeti, bir sahâbînin hadisine rağbet edilmemesi veya, öğrenci bulamaması, bölgecilik, rihlelerin mevcut durumu ve ihtiyaca bağlı hadis tahammülü gibi sebepler üzerinde durulmuştur. Tâbîîle ilgili olarak, rihlelerin mevcut durumu, bölgecilik, çok rivâyete karşı olmaları, soruya binaen hadis rivâyeti, ihtiyaç sebebiyle hadis tahammülü konuları ele alınmıştır. Sonuç olarak dönemin imkanları, hadislerin vurûdu ve îrâdı, sahâbe ve tâbîînin hadis edâ ve tahammülündeki tutumu bazı hadislerin bazı sahâbe veya tâbîîne ulaşmamasına sebep olmuştur. Böylece, kendilerine ulaşmayan hadisten habersiz olarak başka delillerle istidlalde bulunmaları sebebiyle, hadise muhalif fetva ve uygulamalar sergileyebilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sahâbe, Tâbîî, Muhâlefet, Hadisin ulaşmaması.

CAUSING OF BEING IGNORANT OF THE NARRATION TO OPPOSITION TO THE HADITH AT THE SAHABA AND TÂBÎ'ÜN

Abstract

When the marfu hadiths on some subjects are compared with the fatwas and practices of some of the sahaba and tâbî'ün on that subject, it is seen that there is a conflict between them. Marfu hadith is considered evidence

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Sahâbe ve Tâbîînin Merfû Hadislere Muhâlefeti Problemi -Abdürrezzak'ın Musannef'i Özelinde-" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebâli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ahmetilmedavet@gmail.com

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, sdoganay@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 20.11.2024, Makale Kabul Tarihi: 14.03.2025

in Islamic legislation. Sahaba and tâbi'ûn are expected to give fatwa in accordance with the marfu hadiths or to practise them accordingly, due to their position and qualifications. However, in many issues the opposite is the situation. This is an issue that needs to be analyzed. We have determined that one of the reasons why the sahaba and tâbi'ûn opposed marfu hadiths was that they were not aware of that marfu hadith. Many examples related the sahaba and the tâbi'ûn have been cited that demonstrate this. However, at this point, it will be necessary to explain the reasons why the sahaba and tâbi'ûn were not aware of some hadiths, although they gave importance to hadith and sunnah. The reasons related to the sahaba and the tâbi'ûn are examined under separate headings. At this point, reasons such as sahaba not always being with the Prophet, distribution to different geographies, being cautious in narrating hadiths, being content with narrating little, narrating based necessity, their hadiths not being in demand or not being able to find students, regionalism, the insufficiency of the journeys for hadiths and the tahammul of hadith based on need considered. Regarding the tâbi'ûn, issues such as the condition of journeys (rihle), regionalism, reluctance towards multiple narrations, narrating hadiths in response to questions and the tahammul of hadiths based on necessity have been discussed. As a result, the possibilities of the period, vurûd and îrâd of the hadiths and the attitude of on tahammul and edâ of hadith caused some hadiths not to reach some sahaba or tâbi'ûn. For this reason, they were able to exhibit fatwas and practices opposing the hadith, as they made inferences with other evidence, unaware of the hadith that had not reached them.

Keywords: Hadith, Sahaba, Tâbi'ûn, Opposition, Not to reach hadith.

Giriş

Çalışmamızın konusu sahâbe ve tâbi'ünden birinin herhangi bir hadisten habersiz olmasının ona muhâlefet etmesi ve onlardan birinin herhangi bir hadisten habersiz olmalarının muhtemel sebepleridir. Birtakım konulardaki merfû hadisler ile o konudaki bazı sahâbe ve tâbi'in fetvâları ve uygulamaları karşılaştırıldığında aralarında muhâlefet görülmektedir. Bu muhâlefetin sebeplerinden biri de o merfû hadisten habersiz olunmasıdır.

Sahâbe ve tâbi'inin hadise ve onu öğrenip öğretmeye verdikleri önem göz önünde bulundurulduğunda bazı hadislerden habersiz olmaları uzak görülebilir. Özellikle, bilinmeyen hadis fikhî bir konuda olduğunda, habersiz olan sahâbî ve tâbiî ilimde ileri gelen biri olduğunda ve sadece bir veya birkaç sahâbî ve tâbiî değil de onlardan bir topluluk o hadisten habersiz olduğunda bu durum daha da uzak görülebilir. Bu durumun anlaşılır hale gelmesi hadisten habersiz olmanın sebeplerini bilmekle sağlanabilir. Bundan dolayı bu çalışmada onların herhangi bir hadisten habersiz olmalarının muhtemel sebepleri ele alınacaktır.

Konumuzun yanlış anlaşılması için bazı kavramların açıklanması gerekir. Bunlardan biri muhâlefet kavramıdır. Bununla kastımız hadisle amel etmeme, hadisin muhtevasında bulunmayan bir hüküm verme, hadisten farklı bir uygulamada bulunma, zahire aykırılık gibi durumları içerecek şekilde hadisin zahirine mutabık olmamaktır. Çalışmamızda muhâlefet kavramına olumlu ya da olumsuz yargı bildiren bir anlam yüklenmemiştir. Yani bir sahâbî ve tâbi'inin muhâlefet ettiği söylendiğinde iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış yaptıklarına dair bir yargıda bulunulmamaktadır. Bir diğer kavram merfû hadistir. Çalışmamızda merfû hadisler ile makbul olan merfû hadisler kastedilmektedir. Makbul

olmayan, güvenilir bulunmayan hadisler kapsam dışındadır. Ayrıca hadis ifadesiyle de aksini gösteren bir durum olmadıkça makbul merfû hadis kastedilmektedir.

Merfû hadisin İslam teşriinde bir kaynak olduğu ve sahâbe ve tâbiînin dindeki ve İslami ilimlerdeki konumları göz önüne alındığında onların dinin kaynaklarından olan merfû hadise muhâlefetleri önemli bir konudur. Hadise muhâlefet etmelerindeki sebeplerden birinin hadisten habersiz olmalarını bilmek, hem bu tür durumları çözümlemeye yardımcı olacak hem de sahâbe ve tâbiînin hadis karşısındaki konumlarını doğru tespit etmeyi sağlayacaktır.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Kendilerine Ulaşmaması Sebebiyle Sahâbe ve Tâbiînin Hadise Muhâlefeti” adı altında incelenecektir. Burada onların birtakım hadislerle muhâlefet etmelerinin sebebinin o hadislerden habersiz olmaları örnekler üzerinden gösterilecektir. İkinci bölüm “Hadisin Sahâbe ve Tâbiîne Ulaşmamasının Muhtemel Sebepleri” adı altında incelenecektir. Bu başlık altında da bazı hadislerin onlardan bazılarına ulaşmamasının muhtemel sebeplerini ele alacağız. Bunlar sahâbe ve tâbiîlerin birtakım hadislerden habersiz olmalarının makul görülmesini ve anlaşılmasını sağlayacak olan tarihi arka planı gösterecektir. İkinci bölümde zikredilecek muhtemel sebepler sahâbe ile ilgili olanlar ve tâbiîn ile ilgili olanlar olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

Burada konumuzla ilgili yapılmış iki çalışmadan bahsetmek uygun olacaktır. Bunlardan biri Ataullah Şahyar tarafından hazırlanan “*Tedvin ve Öncesi Süreçlerde Müçtehidin Bazı Hadislere Muttali Olamaması Üzerine*” (Şahyar, 2023) adlı makaledir. Bu çalışma bazı sahâbe ve tâbiînin bazı hadislerden haberdar olmamasına değinse de daha çok müçtehit fıkıh imamları üzerine yoğunlaşmıştır. Bizim çalışmamızda ise sahâbe ve tâbiîn özelinde ele alınmıştır. Ayrıca hadislerin ulaşmama sebeplerine dair zikrettiklerimiz açısından da çalışmamız bu makaleden farklıdır. Diğer çalışma ise Abdülkerîm en-Nemle tarafından hazırlanan “*Muhâlefetü’s-Sahâbî li’l-Hadîsi’n-Nebeviyyi’s-Şerîf*” (Nemle, 1999) adlı çalışmadır. Bu çalışma temelde bir sahâbînin bir hadisle amel etmemesinin, o hadisle amel etmemek için bir gerekçe olup olamayacağını incelemektedir. Bu meseleyi değerlendirirken hadisin ulaşmamış olması ihtimalini de göz önünde bulundurmuş ve değinmiştir. Ancak hadisten habersiz olmanın sebeplerini ele almamıştır. Ayrıca konuyu sahâbeyle sınırlandırmıştır. Bunlardan dolayı da çalışmamızdan farklılık göstermektedir.

A. KENDİLERİNE ULAŞMAMASI SEBEBİYLE SAHÂBE VE TÂBİİNİN HADİSE MUHÂLEFETİ

Sahâbenin ve tâbiînin merfû hadise muhâlif fetvâ vermelerinin veya uygulamada bulunmalarının sebeplerinden biri muhâlefet ettikleri hadisten habersiz olmalarıdır. Onlar habersiz olmalarından dolayı ilgili hadisle amel edememişler; hüküm vermeleri gerektiğinde ise başka bir delile dayanarak hüküm vermişler veya amel edebilmişlerdir. Muhâlif hükümlerinin bir kısmından, henüz amel edemediği hadisten haberdar olup vazgeçmişler; bazısından kısa bir süre amel edip sonra hadise ulaşp dönmüşler; bir kısmıyla uzun süre amel ettikten sonra ancak haberdar olabilmişler; birtakım muhâlif hükümlerini ise kendilerinden sonrakilere aktarmışlar öyle ki kaynaklarımızda bir sahâbî veya tâbiîn görüşü olarak zikredilmeye devam etmiştir. Bazı muhâlefetlerinden, hadisten haberdar olduklarında dönmüşlerse de

bunlarda da işin başında hadisten habersiz olmalarından dolayı muhâlefet ettikleri bir gerçektir. Bundan dolayı bu tür örnekler de konuya uygundur. Öyle ki bu tür örneklerde hadisten haberdar olduklarında muhâlif hükümlerinden dönmeleri, muhâlefet sebebinin hadisten habersiz olmaları olduğunu daha kesin bir şekilde göstermektedir. Sahâbe ve tâbiîn neslinde hadise muhâlefete ilişkin bol miktarda örneğe rastlamak mümkündür.

1. Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hata ile öldürülen kişi için ödenen diyetin sadece maktûlun asabesine¹ verileceğine hükmetmesi merfû hadisten habersiz olduğunun örneklerinden biridir. O, hata ile öldürülen kimse için verilen diyeti sadece maktûlun asabesinin alacağı görüşündeydi. Çünkü bir kimse hata ile birini öldürse diyeti ödeyecek olan da suçlu tarafın asabesiydi. Fakat bedevî kabilelere zekat memuru olarak gönderilen Dahhâk b. Süfyân (ö. 11/632 [?]) Hz. Peygamber'in bir mektupta, hata ile öldürülen Eşyem ed-Dıbâbî (ö. ?) için ödenen diyetten eşine de pay verilmesini emrettiğini Hz. Ömer'e bildirince, Hz. Ömer önceki görüşünü terk edip, bu mektupta bildirilene göre fetvâ vermiştir (Abdürrezzak, 2000, s. 9/398; Sifil, 2006, s. 68). Bu rivâyete göre hata ile öldürülen kimse için verilecek diyetten eşine pay verileceğine dair hadis Hz. Ömer'e ulaşmamıştır. Bundan dolayı hata ile öldürülenin diyetinin kime verileceğinin hükmünü, hata ile öldürenin diyetini kimin vereceğine kıyas ederek belirlemiştir. Bu hadisten Ömer'in daha önce haberdar olmamasının sebebi, Hz. Peygamber'in bunu bir mektupla sadece bedevî kabilelerinde zekât memuru olan Dahhâk'a bildirmesi olabilir. Zira hadisin vüruduna sebep olan Eşyem'in hata ile öldürülmesi olayı Dahhâk'ın gittiği kabilelerden birinde gerçekleşmiştir.

2. Aralarında anlaşma olan bir devlete karşı anlaşmanın süresinin bitmemesine rağmen savaş planları yapan Hz. Muaviye'nin (ö. 60/680) merfû hadise muhâlefeti, hadisten bihaber olmanın örnekleri arasında zikredilebilir. O, Müslümanlarla anlaşması olan bir devlete, anlaşma süresi dolmadan önce saldırı planları yapıyor ve ordularını o devletin sınırına yerleştiriyordu. Böylece stratejik avantaj elde ediyordu. O, bunun bir hıyanet ve anlaşma ihlali olduğunu bildiren hadisi öğrenene kadar böyle davranmaya devam etti. Ancak hadis kendisine bildirildiğinde bu uygulamasından vazgeçti. Nitekim şöyle rivâyet edilmiştir: "Hz. Muâviye ve Rûm arasında anlaşma vardı. Muâviye daha anlaşma bitmeden, anlaşma biter bitmez hemen savaşabilecek şekilde onların ülkelerine yaklaşıyordu. Bir gün at üzerinde bir adam geldi. 'Allahü Ekber! Allahü Ekber! Anlaşmaya vefâ gösterin hıyanet etmeyin.' diyordu. Birde baktılar ki o adam Amr b. Anbese (ö.?). Muâviye ona birini gönderip, neden böyle dediğini sordurttu. Amr b. Anbese 'Ben Resûlullah'ın 'Kendisiyle bir topluluk arasında anlaşma olan kimse süresi bitene kadar onu bozmasın veya onlara karşı eşit bir şekilde saldırсын.' dediğini duydum.' dedi. Bunun üzerine Muâviye geri döndü." (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 32/181; Ebû Dâvûd, 2009, s. 4/388). Bu rivâyete göre Muâviye'nin önceki uygulaması hadisten habersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Zira Amr b. Anbese hadisi Muâviye'ye rivâyet edince, o bu uygulamasının hadise muhâlif olduğu kanaatine varmış ve bununla amel etmekten vazgeçmiştir.

3. Sa'd İbn İbrâhîm (ö. 125/742), Rabîa İbn Ebî Abdurrahmân'ın (ö. 136/753 [?]) görüşüne uyararak bir adam aleyhine hüküm vermiştir. Tebeu't-tâbiînden İbn Ebî Zî'b (ö. 159/776) ona, verdiği hükmün hilâfına hadis rivâyet etmiştir. Sa'd, Rabîa'ya "Bu İbn Ebî Zî'b bana göre sika biridir. Senin görüşünün

¹ Asabe: İslâm hukukunda miras bırakana doğrudan veya erkek vasıtasıyla bağlı bulunan mirasçılar için kullanılan fıkıh terimi. Bkz: (Karaman, 1991, ss. 452-453).

aksine hadis rivâyet etti.” deyince, Rabîa “Ben ictihâd ettim. Sen de hükmünü verdin.” demiştir. Bunun üzerine Sa’d “Yazık! Sa’d’ın hükmünü uygulayıp Resûlullah’ın hükmünü reddedeceğim öyle mi! Bilakis Resûlullah’ın hükmünü uygulayıp, Sa’d’ın hükmünü reddedeceğim.” diyerek hükmün yazılı olduğu kağıdı parçalamış ve hadise göre hüküm vermiştir (Şâfiî, 1938, s. 450). Burada Sa’d’ın Rabîa’nın görüşüne uyarak hükmettiği zamanda İbn Ebî Zi’b’in rivâyet ettiği hadisten haberdar olmadığı bundan dolayı da hadise muhâlif hüküm verdiği görülmektedir.

4. Tâbiinden Amr b. Müslim (ö. 121-130/738-747) zilhicce ayının ilk on gününde Kurban Bayramı’na az bir vakit kala arkadaşlarıyla beraber hamama gidip yıkanmış ve tıraş olmuştur. Oradaki bazı kişiler Saîd b. el-Müseyyeb’in (ö. 94/713) zilhicce ayının ilk on gününde tıraş olmayı kerih gördüğünü söyleyince Amr b. Müslim, neden bunu kerih gördüğünü sormak için Saîd b. el-Müseyyeb’e gitmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb bu uygulamanın kerih olduğunu ifade eden ama zamanla unutulup, terk edilen bir sünnetin olduğunu söyleyip, Ümmü Seleme’nin (ö. 62/681) rivâyetini nakletmiştir (Müslim, 1955, s. 3/1566; Onuk, 2019, s. 106). Söz konusu hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Zilhiccenin on gününe girildiğinde sizden birinin kurbanlık hayvanı varsa ve kurban kesmeyi istiyorsa kendisinin hiçbir kılını koparmasın, hiçbir tırnağını kesmesin.” (Müslim, 1955, s. 3/1565). Amr b. Müslim zilhicce ayının ilk on gününde tıraş olarak hadise muhalif bir davranışta bulunmuştur ancak onun hadise muhâlefet etme sebebi bu hükümden ve hükmü bildiren hadisten haberdar olmamasıdır. Zira Saîd b. el-Müseyyeb bunu bildiren bir sünnetin olup daha sonra unutulup terk edildiğini söylerken muhtemelen, bu sünnetle önceden daha yaygın bir şekilde amel edildiğini ancak zamanla sadece bazı kişiler tarafından devam ettirildiğini kastetmektedir.

5. Bazen de nâsih hadis ulaşmadığından dolayı mensuh hadisle amel edilmeye devam edilmiş ve böylece nâsihe muhâlefet edilebilmiştir. Nitekim Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle demiştir: “Ömer (ö. 23/644) yasaklayana kadar bizler bir avuç hurma ve un karşılığında Hz. Peygamber, Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Ömer döneminde mut’a yapardık.” (Müslim, 1955, s. 2/1023). Bu rivâyete göre mut’a nikahı yasaklanmasına rağmen Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde sahâbeden bazıları, mut’a uygulamasına devam etmişlerdir. Çünkü Câbir’in “biz” ifadesinden onun Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde mut’a nikahının yapılmasını sahâbeden bir gruba nispet ettiği anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra Hz. Ömer mut’anın haramlığını herkese duyurarak bu uygulamaya son vermiştir. Nevevî (ö. 676/1277), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde mut’a nikahı yapanlara nesh bilgisinin ulaşmadığını söylemektedir (Nevevî, 1392, s. 9/183). Burada mut’a nikahı gibi bir meselede haramlık hükmünün bazı sahâbîlere ulaşmadığını söylemek ilk bakışta zor görülebilir. Fakat mut’a nikahının ebedi bir şekilde haram kılındığı zamandan Hz. Ömer’in haramlığını herkese bildirdiği zamana kadar olan süreye baktığımızda onların bu hükümden habersiz olmalarına imkân verecek bir dönem olduğunu görürüz. Zira mut’anın ebedi bir şekilde haramlığı Vedâ haccında gerçekleşmiş olup (Hâzîmî, 1359, s. 176), Vedâ haccından Resûlullah’ın vefatına kadar üç ay süre geçmiştir. Hz. Ebû Bekir dönemi ise kısa sürmüş ve gündemde daha çok ridde ve iç karışıklıklar gibi siyasi meseleler olmuştur. Daha sonra Hz. Ömer, hilâfeti döneminde mut’anın helal olduğunu söyleyen birileri olduğu haberini alınca, mut’anın kesin bir şekilde haram olduğunu bildirmiştir.

6. Bazen de sahâbe ve tâbiîn, ruhsat bildiren rivâyet kendilerine ulaşmadığı için azimet bildiren rivâyetle amel etmeye devam etmişlerdir. Bu durumda ruhsat bildiren rivâyete muhâlif hüküm vermiş olmaktadır. Nitekim Şeddâd b. Evs (ö. 58/678), Ebû Zer'i (ö. 32/653) ruhsat bildiren hadisleri bilmeyip azimet bildiren hadislerle amel etmeye devam ettiği için eleştirmiştir (Muhammed, 2004, s. 162). Şeddâd b. Evs şöyle demiştir: "Ebû Zer azîmet bildiren bir hadisi Resûlullah'tan işitir sonra kavmine giderdi. Daha sonra Hz. Peygamber o konuda ruhsat bildiren hadisini îrâd eder fakat Ebû Zer ruhsat ifade eden hadisi işitmezdi. Bundan dolayı azimet hükmüne bağlı kalırdı." (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 28/361). Bu rivâyete göre Ebû Zer, bazı konulardaki azimet ifade eden hükümleri kendi kavmine öğretmiş, ancak kendisine ulaşmadığı için o meselelerdeki ruhsat hükümleri câiz görmemiştir. O topluluğun uygulamaya devam etmesiyle azimet olan hadis/hüküm yerleşik bir amel haline gelebilmektedir. Yine tâbiînden bazı râviler de ruhsat verildiğini bilmeden Ebû Zer'in azimet ifade eden bir rivâyetini nakledebilmektedirler. Böylece başlangıçta, hakkındaki ruhsat bilinmeden azimet hüküm o konuda nihâî hüküm kabul edilip yerleşik amel haline de gelebilmektedir. İleride ruhsat hükümle karşılaştıklarında da hadisler arası tearuz durumu meydana gelebilecektir.

7. İbn Ömer'in (ö. 73/693) naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ümmüveledin² efendisi yaşadığı müddetçe ondan istifâde eder. Efendisi ölünce, o hür olur." (Hâzîmî, 1359, s. 16). Buna göre ümmüveledin satışı efendisinin hayatında da ölümünden sonra da yasaktır. Ancak sahâbeden bazısı ümmüveledin satışının yasaklığını bildiren hadise muhalefet etmişlerdir. Nitekim Ebû Sâid el-Hudrî (ö. 74/693-94), sahâbîlerin Hz. Peygamber döneminde ümmüveledleri sattığını söylemiştir (Hâzîmî, 1359, s. 16). Câbir b. Abdullah, Hz. Ebû Bekir döneminde de ümmüveledleri sattıklarını fakat daha sonra Ömer'in, hilafeti devrinde bu satışı yasakladığını söylemiştir (Ebû Dâvûd, 2009, s. 6/88). İbnü'l-Cevzî (ö. 656/1258), ümmüveledin satılacağını söyleyen Ebû Saîd el-Hudrî ve diğer sahâbenin, ümmüveledin satışını yasaklayan hadisten habersiz kalmış olabileceklerini söylemiştir. Habersiz olmalarının sebebinin Hz. Peygamberin ümmüveled satışını vefatına az bir süre kala yasaklaması olabileceğini ileri sürmüştür (İbnü'l-Cevzî, 1994, s. 2/397). Hâzîmî (ö. 584/1188) de ümmüveledin satımın yasaklığını bildiren hadise muhalefet eden Ebû Saîd el-Hudrî ve diğer sahâbenin satış yasağını bildiren hadisi işitmemiş olabileceklerini söylemiştir (Hâzîmî, 1359, s. 16). Hz. Ömer'in, hilâfeti döneminde bu yasaklığı bildiren hadisle amel etmesi İbnü'l-Cevzî ve Hâzîmî'nin yorumunu güçlendirmektedir.

8. Mahled İbn Hufâf (ö. ?) şöyle demiştir: "Bir köle satın alıp onu çalıştırdım. Sonra onda bir kusur görünce tâbiî Ömer İbn Abdülaziz'e (ö. 101/720) gidip satıcıyı dava ettim. Köleyi iade edip ücreti geri almama ve kullandığının ücretini de satıcıya vermeme hükmetti. Ben de (tâbiî) Urve İbnü'z-Zübeyr'e (ö. 94/713) gidip olanları anlattım. Urve 'Sen ona Aîşe'nin (ö. 58/678) 'Peygamber 'Tazmin sorumluluk karşılığındadır.' dedi.' diye bildirdiğini haber et.' dedi. Ben de hemen Ömer'in yanına gidip bu hadisi haber verdim. Ömer 'Ben ancak hakkı kastetmiştim. Ancak sen bana Resulullah'ın sünneti olan bir şeyi haber ettin. Ömer'in hükmünü reddedip, Resulullah'ın sünnetini uyguluyorum' dedi." (Şâfiî, 1938, ss. 448-449). Bu rivâyette görüldüğü üzere Mahled, Ömer b. Abdülaziz'in kullanım ücretini satıcıya iade etmesine itiraz edip, bunu Urve'ye bildirmiştir. Urve ise bu hükmü "Tazmin sorumluluk karşılığındadır." hadisine muhalif bulmuştur. Bu hadise göre bir şeyin menfaati o şeyden sorumlu olan

² Efendisi tarafından hamile bırakılan câriyeye "ümmüveled" denir. Bkz: (Aktan, 2001, s. 21/361-362)

kimseye aittir. Köle, iade edilmeden önce Mahled'in sorumluluğunda olduğu için onun menfaati de Mahled'e ait olacaktır. Bu yüzden köleyi iade ederken kullanım ücretini satıcıya vermez. Ömer b. Abdülaziz ise bu hadisen habersiz olduğu için ona muhâlefet etmiştir. Çünkü hadisi işitince muhalif hükmünden dönmüştür.

9. Tâbiî Yahyâ İbn Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) şöyle demiştir: "Tâbiî Rabîa İbn Ebî Abdurrahmân'a (ö. 136/753 [?]) 'Trablus ahalisi içerisinde Hayr İbn Nuaym (ö. 136/753) hayvanlarda selef akdinin câiz olmayacağına dâir hüküm veriyormuş. Sen de Hayr İbn Nuaym ile aynı mecliste oturuyormuşsun. Hayr İbn Nuaym'ın, bu hükmü senin görüşüne dayanarak verdiğini zannediyorum.' dedim. Bunun üzerine Rabîa 'Abdullah İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53) bu hükmü verirdi.' dedi. Bunun üzerine Yahyâ İbn Saîd 'Bizim bu konuda İbn Me'sûd'a ne ihtiyacımız var! İbn Mes'ûd bizden ilim öğreniyor biz ise ondan öğrenmiyorduk. (Ravi, Yahyâ'nın bununla Medîne ehlini kastettiğini söyledi.) İbn Mes'ûd kendi beldesinde -Kûfe'de- birtakım şeylerle fetvâ veriyordu. Medîne'ye geldiğinde buradaki fetvâyı, verdiği fetvadan başka buluyordu ve buradaki fetvaya dönüyordu." (Beyhakî, 2011, s. 1/348). Şâfî'nin bildirdiğine göre canlılarda selefi câiz görenler bu konuda Ebû Râfî'in (ö. 40/660 [?]) rivâyet ettiği "Peygamber bir adama selef akdiyle bir küçük deve sattı." (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 45/161). hadisini delil olarak almışlardır (Hattâbî, 1988, s. 2/1110). İbn Mes'ûd bu habere muhâlefet etmiştir. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'ye (ö. 143/760) göre Onun muhalefet etmesinin sebebi bu hadisten habersiz olmasıdır. Yahyâ'ya göre İbn Mes'ûd'un habersiz olması sebebiyle hadise muhalefet etmesi bununla sınırlı değildir. Ona göre, İbn Mes'ûd birçok konuda Medîne'de bilinen hadisleri bilmediği için Kûfe'de re'yiyle fetvâ vermiş fakat daha sonra Medîne'ye gelip ilgili konudaki hadisi öğrenince önceki hükmünden dönmüştür. Bundan dolayı Yahyâ, hadisten haberdar olmama ihtimalinden dolayı İbn Mes'ûd'un fetvâsına güvenmemektedir. Beyhakî (ö. 458/1066) bu konuda şöyle demiştir: "Yahyâ İbn Saîd'in zikrettiği şey İbn Mes'ûd'un aynı cinste ziyadeli olarak sarf akdine ve henüz cimânın olmadığı hanımını boşadığında, hanımının annesiyle evlenmeye cevâz verip sonra Medîne'ye gidip Ömer ve diğer alimleriyle görüştüktan sonra bu cevazlardan dönmesi konusunda açıktır. Yine İbn Mes'ûd'a mushaflarda muavvizeteynin yazılı olması, rükûda tatbîkin neshedilmesi, imamın arkasında iki adamın durmasının sünnet oluşu gibi "Sünen" kitabında zikrettiğimiz başka şeyler gizli kalmıştır. Diğer bütün belde fakihleri bütün bu meselelerde Medîne ehlinin bu konulardaki fetvâ ve bilgisini almıştır." (Beyhakî, 2017, s. 1/348-351). Beyhaki (ö. 458/1066) de bu sözleriyle İbn Mes'ûd'un zikredilen örnekteki hadise muhâlefetinin sebebinin hadisten habersiz olması olduğu fikrini desteklemiştir. Ayrıca Beyhakî bu ifadeleriyle zikrettiği meseleler gibi birçok konuda İbn Mes'ûd'un hadisten habersiz olmasından dolayı muhalif hüküm verdiğini de söylemiştir.

10. Mahmûd b. Rabî'nin (ö. 99/718) naklettiğine göre Yezîd b. Muâviye'nin (ö. 64/683) komutanlık ettiği ve Ebû Eyyûb'un (ö. 49/669) da vefât ettiği gazvede, o, içlerinde Ebû Eyyûb'un da bulunduğu bir topluluğa Resulullah'ın "Allah, 'Allah'tan başka ilah yoktur.' deyip bununla kendi rızasını isteyen kimseyi cehenneme haram kıldı." dediğini rivâyet edince Ebû Eyyûb el-Ensârî, bunu inkâr edip "Ben asla Resulullah'ın senin dediğini söylediğini zannetmiyorum." demiştir (Buhârî, 1993, s. 1/396). Mahmûd b. Rabî söz konusu hadisi Ebû Eyyûb'a vefat ettiği gazvede rivâyet ettiğini söylemiştir. O, Yezîd b. Muâviye'nin komutanlığında 674-678 yılları arasında İstanbul kuşatması esnasında vefat etmiştir. Bu durumda hadisi Mahmûd b. Rabî'den bu tarihlerde işitmiştir. Resulullah'ın bu hadisi en geç ihtimalle

632 de söylemiş olduğu varsayılsa bile bu hadis Resulullah'tan vârid olduktan en erken 42 yıl sonra Ebû Eyyûb'a ulaştığı anlaşılır. Bu durum, bazı sahâbilerin bazı hadislerden uzun süre habersiz kaldığını göstermektedir.

11. Tâbiî Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Mekkelilerin arâyâ satışı hakkındaki merfû hadislerden habersiz olduklarını söylemiştir. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ise, Mekkelilerin arâyâ satışına dair hadisleri daha sonra Atâ b. Ebî Rebâh vasıtasıyla Câbir b. Abdullah'dan (ö. 78/697) öğrendiklerini söylemiştir (Ahmed b. Hanbel, 2010, s. 2/366). Görüldüğü gibi arâyâ satışı ile ilgili rivâyetler uzun bir süre Mekke'ye ulaşmamıştır. Bundan dolayı da tâbiî Atâ b. Ebî Rebâh, Câbir'den alıp Mekkelilere rivâyet eden kadar Mekke'deki sahâbe ve tâbiîn bu hadislerden habersiz kalmışlardır.

12. Hz. Peygamber namaza sükûnetle gitmeyi emretmiş, koşarak aceleci ve telaşlı bir şekilde gidilmesini yasaklamıştır. Peygamber "Namaz için nidâ edilince sükûnet içinde yürüyerek gidiniz. Yetiştığınız kısmı kılınız. Kaçırdığınız kısmı kaza ediniz." buyurmuştur. Bu rivâyetin başka bir tarikinde "koşarak değil yürüyerek gidiniz" ifadesi, diğer başka bir tarikinde ise "namaza gelen vakâr ve sükûnet içinde gelsin" ifadesi yer almaktadır (Abdürrezzak, 2000, s. 2/287).

Sahâbe ve tâbiînden bazıları namaza koşarak giderek bu merfû hadislerle muhâlefet etmişlerdir. Nitekim Seleme b. Küheyl (ö. 121) şunu nakletmiştir: "İbn Mes'ûd namaza koşarak gidince kendisine bunun sebebi soruldu. İbn Mes'ûd 'Kendisi için koşmamı en çok hak eden şey namaz değil mi?' dedi." Nâfi'nin (ö. 117/735) naklettiğine göre İbn Ömer (ö. 73/693), Bakî mezarlığındaiken kamet getirildiğini işitince hızlıca yürüyerek mescide gitmiştir. Nehâî (ö. 96/714) de, Esved b. Yezîd'in (ö. 75/694) namaza hızlıca gittiğini bildirmiştir (Abdürrezzak, 2000, s. 2/289-290). Saîd b. el-Cübeyr (ö. 94/713 [?]) de namaza hızlıca gitmiştir (İbn Ebî Şeybe, 2010, s. 5/84). Görüldüğü gibi sahâbeden İbn Mes'ûd ve İbn Ömer; tâbiînden Saîd b. el-Cübeyr ve Esved b. Yezîd namaza giderken sükunete zarar veren şeyleri ve koşmayı yasaklayan hadislerle muhalefet etmişlerdir.

İbn Rüşd (ö. 595/1198) ilk asırda, kâmet getirilince herhangi bir rekati kaçırmaktan korkmayarak sükûnetle mi gerekir yoksa ilk rekata yetişmek için namaza hızlı gitmek mi gerekir şeklinde bir ihtilafın olduğunu söylemiştir. O, namaza koşarak gidip bu hadislerle muhâlefet edenlerin muhâlefet sebebi olarak hadislerin onlara ulaşmaması ihtimalini zikretmiştir (İbn Rüşd, 2004, s. 1/159).

13. Hz. Peygamber Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ için yolculuğa çıkılacağını söylemiştir. Nitekim Ebû Hüreyre'nin bildirdiğine göre Resûlullah "Mescid-i Haram, benim bu mescidim ve Mescid-i Aksâ olmak üzere üç mescid için yola çıkılır." buyurmuştur. Büsra b. Ebî Büsra ise Resûlullah'dan "Binek hayvanları üç mescid için kullanılır." lafzıyla hadisi rivâyet etmiş ve bu rivâyetle bu üç mescidi saymıştır (Abdürrezzak, 2000, s. 5/132-133).

Sahâbe ve tâbiînden bazıları bu hadislerle muhâlefet etmişlerdir. Nitekim Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656) "Benimle Beytü'l-Makdis arasında bir fersah olmuş olsaydı bile ona gitmezdim." demiştir. Ebû Zer (ö. 32/653) de "Kızıl kum üzerinde namaz kılmak bana Beytü'l-Makdis'te namaz kılmaktan daha sevimli gelir." demiştir (İbn Ebî Şeybe, 2010, s. 5/118). Onların bu sözleri Beytü'l-Makdis'e gitmekle ilgili hadislerle muhaliftir. Hanbelî muhaddis İbn Müflih (ö. 763/1362) Huzeyfe ve Ebû Zer'nin Mescid-i Aksâ hakkında böyle söylemelerinin bu konudaki hadislerden habersiz olmalarından dolayı olabileceğini

söylemektedir (İbn Müflih, t.y., s. 3/429). İbn Cüreyc (ö. 150/767) de, Atâ b. Ebî Rebâh'ın önceleri Mescid-i Aksâ'yı kendilerine yolculuk yapılacak mescitler arasında kabul etmediğini daha sonra ise onu da onlardan kabul ettiğini söylemiştir (Abdürrezzak, 2000, s. 3/132). Belki de o daha önce üç mescide yolculuk yapılacağı hadisinden veya Mescid-i Aksâ'nın da onlar arasında yer aldığından habersizdi. Sonra hadisten haberi olunca önceki görüşünden dönmüştür. Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) de bu hadise habersiz olma sebebiyle muhâlefet etmiş olma ihtimali vardır. Nitekim o eşeğiyle Tûr'a gidip döndükten sonra Büsra b. Ebî Büsra ile karşılaşmıştır. Büsra, Ebû Hüreyre'nin Tûr'a gitmesini yanlış bulup ona "Eğer sen gitmeden önce sana ulaşıyaydım sen gitmezdin. Çünkü ben Resulullah'ın 'Eşek ancak üç mescide gitmek için kullanılır: Mescid-i Harâm, benim şu mescidim ve Beytü'l-Makdis.' dediğini duydum." demiştir (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 39/267). Büsra b. Ebî Büsra'nın ona "Eğer sen gitmeden önce sana ulaşıyaydım sen gitmezdin." dedikten sonra hadisi nakletmesi onun hadisten habersiz olduğu kanaatinde olduğunu göstermektedir.

14. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Akîl b. Ebî Tâlib'den (ö. 60/680) şunu nakletmiştir: "Akîl, Cuşm oğullarından bir kadınla evlenince, kendisine 'Sana huzur ve bol çocuk dileriz.'³ denildi. Bunun üzerine Akîl 'Böyle demeyin, çünkü Resûlullah böyle demeyi yasakladı ve 'Allah sana, bunu hayırlı ve mübârek eylesin' deyiniz' buyurdu." (Abdürrezzak, 2000, s. 6/189).

Kâdı Şüreyh (ö. 80/699 [?]), Resulullah'ın nehyettiği sözle evlilik tebrikinde bulunmuştur. Adî b. Ertât (ö. 102/720) şunu nakletmiştir: "Şüreyh'e gelip 'Bir kadınla evlendim.' deyince Şüreyh 'Sana huzur ve bol çocuk dilerim.' dedi." (Abdürrezzak, 2000, s. 6/189). İbn Hacer (ö. 852/1449) göre Kâdı Şüreyh'in 'Sana huzur ve bol çocuk dilerim.' demesinin sebebi bunu yasaklayan hadisten habersiz olmasıdır (İbn Hacer, 1380, s. 9/222).

15. Hz. Peygamber mezarları düzenli olarak ziyaret etmiş ve ümmetini de ziyaret etmeye teşvik etmiştir. Nitekim Abdullah b. Büreyde (ö. 115/707) Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Mezarları ziyaret etmenizi yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz. Çünkü bu size ahireti hatırlatır." İbn Ebî Müleyke (ö. 117/735) de Resûlullah'ın şunu dediğini rivâyet etmiştir: "Ölülerinizin yanına gidip onlara selam verin ve onlara dua edin. Çünkü onlarda sizin için ibret vardır." Hz. Âişe (ö. 58/678), gece yarısı Resûlullah'ın Bakî' mezarlığına gittiğini ve orada üç defa ellerini kaldırıp uzunca kıyamda durduğunu söylemiştir. Hz. Fatıma'nın (ö. 11/632) her cuma günü Hz. Hamza'nın (ö. 3/625) mezarını ziyaret ettiği nakledilmiştir. İbn Mes'ûd, bir gün Resûlullah ile birlikte kabristana gittiklerini, Resûlullah'ın bir mezarın yanı başında ağlayıp "Beni yanında gördüğünüz mezar Amine binti Vehb'in mezarıdır. Onu ziyaret için Rabbimden izin istedim ve Rabbim bana izin verdi..." dediğini nakletmiştir. Ayrıca Resûlullah'ın şehitlerin mezarlarını her sene başında ziyaret ettiği rivâyet edilmiştir (Abdürrezzak, 2000, s. 3/569-573). Bütün bunlar kabir ziyaretinin caiz ve tavsiye edilen bir amel olduğunu gösterir.

Tâbiinden bazıları bu hadislerle muhâlefet etmişlerdir. Nitekim İbn Sîrîn (ö. 110/729) mezarları ziyaret etmeyi kerih görmüştür (İbn Ebî Şeybe, 2010, s. 7/141). Nehaî (ö. 96/714) "Mezarları ziyaret etmeyi

³ بالرفاء و البنين

kerih görürlerdi.” demiştir. Şa’bî (ö. 104/722) “Eğer Resûlullah mezarları ziyaret etmeyi yasaklamış olmasaydı kızımın mezarını ziyaret ederim.” demiştir. Katâde’nin (ö. 117/735) nakline göre Resûlullah “Mezarları ziyaret eden bizden değildir.” buyurmuştur (Abdürrezzak, 2000, s. 3/569). Görüldüğü gibi Şa’bî ve Katâde bu konuda muhtelif başka bir merfû rivâyete dayanmışlardır. Ayrıca kabir ziyaretini nehyeden “Kabirleri çokça ziyaret eden kadınlara lanet edildi.” (Beyhakî, 2011, s. 7/522-523) ve “Kim kabirleri ziyaret ederse bizden değildir.” (Abdürrezzak, 2000, s. 3/569) merfû hadisleri de rivâyet edilmiştir.

İbn Hacer’e göre mezar ziyaretini mutlak olarak kerih gören İbn Sîrîn, İbrâhîm en-Nehaî ve Şa’bî kabir ziyaretini yasaklayan hadisleri nesheden ve kabir ziyaretine izin veren rivâyetlerden habersizdirler. Bundan dolayı da kabir ziyaretine karşı çıkmışlardır. Ayrıca o, sonraki dönemde kabir ziyaretinin caiz olduğu üzerinde ittifak olduğunu zikretmiştir (İbn Hacer, 1380, s. 3/148). İbn Hacer tâbiîn sonrası mezar ziyaretinin caiz olması üzerine oluşan ittifaktan da hareketle, yasaklayan rivâyetleri nesheden hadislerin onlara ulaşmamış olabileceğine kanaat etmiştir. İbn Battâl (ö. 449/1057) da İbn Sîrîn, Nehaî ve Şa’bî gibi kabir ziyaretini kerih gören kimselerin, kabir ziyaretinden nehyeden bazı hadislere dayandıklarını ve bu yasaklığı neshedip kabir ziyaretine izin veren hadislerden habersiz olmuş olabileceklerini söylemiştir (İbn Battal, 2003, s. 3/269). Nâsih haberden habersiz olduklarından dolayı nâsih hadise muhalefet ederek mensûhla amel etmişlerdir. Onların kabir ziyaretiyle ilgili görüşleri bu şekilde kaynaklara geçmiştir.

16. Birtakım merfû hadise göre atlar zekata tâbi değildir. Nitekim Ebû Hüreyre Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Müslümana, kölesinde ve atında zekat yoktur.” Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Peygamber’in “Ey Ali! Atlar ve kölelerden zekat almadığımı bilmiyor musun!” dediğini söylemiştir. Abdullah b. Hasan (ö. 145/762) da “Resûlullah atlardan zekat olarak bir şeyler alınmasını yasakladı.” demiştir (Abdürrezzak, 2000, s. 4/33-34). Atâ b. Ebî Rebâh ve İbn Şihâb (ö. 124/742) atların zekatı hakkındaki merfû hadislerden habersizlerdir. Atâ, atların zekatı konusunda kendisine herhangi bir hadis ulaşmadığını söylemiştir. İbn Şihâb ise “Resûlullah’ın atların zekatı hakkında herhangi bir hüküm verdiğini bilmiyorum.” demiştir (Abdürrezzak, 2000, s. 4/34-35).

17. Merfû hadislere göre bir kişi başkasıyla ortak olduğu bir köledeki hissesini azat edebilir. Nitekim İbn Ömer’in naklettiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Kişi ortağı olduğu bir köledeki payını azat ettiği zaman, şayet kölenin bedeli kadar malı bulunuyorsa kalan kısmı da ortağına ödeyip köleyi azat eder.” Ebû Hüreyre de bu hadisi “Şayet kalan kısmı ödeyecek kadar malı yoksa bu yönde ödemeyi tamamlamak için kölenin de çalışması istenir.” ziyadesiyle rivâyet etmiştir (Abdürrezzak, 2000, s. 9/150-151).

Rabîa b. Ebî Abdurrahmân (ö. 136/753 [?]) da fakir olsun zengin olsun kişinin ortak olduğu köledeki hissesini azat ettiğinde bu azadın batıl olacağını görüşündedir. İbn Abdülber (ö. 463/1071), Rabîa’nın ancak bu hadisten habersiz olması durumunda bu görüşte olacağını; bundan dolayı hadisin ona ulaşmamış olabileceğini söylemiştir (İbn Abdülber, 1387, s. 14/284, 2000, s. 7/316).

18. Resulullah bazı şeyler içerisinde sıra yapılmasını yasaklamıştır. Kabak, içi ziftlenmiş testiler, içi oyulmuş kütük, içi yeşile boyanmış testiler bunlardır. Nitekim Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle

demıştır: “Resûlullah kabak ve içi ziftlenmiş testiler içerisinde sıra yapmayı yasakladı.” Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve İbn Abbâs (ö. 68/687-88) şöyle demıştır: “Resûlullah kabak, içi oyulmuş kütük, içi ziftlenmiş kap ve içi yeşile boyanmış testiler içinde sıra yapmayı yasakladı.” Abdullah b. Ebî Evfâ (ö. 86/705) “Resûlullah’ın yeşil testiler içerisinde sıra yapılmasını yasakladığını işittim.” demıştır. Ebû Saîd el-Hudrî’nin (ö. 74/693-94) bildirdiği uzun bir rivâyetin sonunda Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Kabak içinde ve içi yeşile boyanmış testiler içinde yapılan şıradan içmeyin. Ağzı bağlanabilen kaplar içinde yapılan şıradan içebilirsiniz.” İbn Ömer (ö. 73/693) şöyle demıştır: “Resûlullah’ın testi, içi ziftleniş kaplar ve kabak içinde sıra yapımını yasakladığını işittim.” Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle demıştır: “Resûlullah testi, içi ziftlenmiş kaplar ve içi oyulmuş kütük içerisinde sıra yapımını yasakladı.” İkrime (ö. 105/723) şöyle demıştır: “Resûlullah akrabalarından birinin yanına girince bir çocuk için küçük testi içinde sıra yaptıklarını gördü. İçindeki içeceği döktükten sonra testiyi kırdı.” (Abdürrezzak, 2000, s. 9/199-202; Tahâvî, 1995, s. 4/223-227).

Bu hadislerdeki hükmün neshedilmesinden dolayı birçok sahâbe ve tâbiînin bu kaplarda sıra yaptıkları ve yapılan şıraları içtikleri söylenmiştir. (Aynî, 2008, s. 16/153; İbn Abdülber, 2000, s. 8/16-17; İbn Battal, 2003, s. 6/55-56; Tahâvî, 1995, s. 4/227). Nitekim İbn Cüreyc (ö. 150/767) şöyle demıştır: “Atâ’ya (ö. 114/732) ‘İbn Abbâs’ın (ö. 68/687-88) sıra yaptığı tulumun içi ziftli miydi?’ diye sorulunca ‘Evet’ karşılığını verdi. Oysa öylesi tulumlar İbn Abbâs zamanında yoktu. Daha önceleri içi deriyle kaplanmış küçük tulumlar içinden içerlerdi. İbn Abbâs’tan sonraları Haccâc (ö. 95/714) zamanında içi ziftli olan tulumlar çıkarıldı.” (Abdürrezzak, 2000, s. 9/202). Şakîk b. Seleme (ö. 82/701) şöyle demıştır: “İbn Mes’ûd (ö. 32/652-53) bana yeşil testi içinde yapılmış şıradan içirdi.” Hz. Âişe (ö. 58/678) kendisine küçük testi de yapılan sıra konusu sorulunca “İçebilirsin ama sarhoşluk verici olanı içme.” demıştır. Nehâî “İbn Mes’ûd, Üsâme (ö. 54/674) ve Ebû Mes’ûd testi içinde yapılan şıradan içtiler.” demıştır (Abdürrezzak, 2000, s. 9/207-208; İbn Ebî Şeybe, 2010, s. 13/282-283). Zikredilen kaplarda sıra yapma yasaklığını nesheden birtakım rivâyetler zikredilmiştir. Nitekim Resulullah şöyle buyurmuştur: “Ben sizi testilerde nebîz yapmaktan nehyetmişim. Artık her kapta nebîz yapınız. Her sarhoş ediciden uzak durunuz.” Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85) şöyle demıştır: “Resulullah kapları yasakladı. Ona herkesin deri kap bulamadığı söylenince ziftlenmemiş testilere izin verdi.” (Abdürrezzak, 2000, s. 9/207-208).⁴ Hammâd b. Ebî Süleymân (ö. 120/738) ve Rabîa b. Ebî Abdurrahmân “Enes b. Mâlik’in yanına girince yeşil testide nebîzini gördüm.” demişlerdir. Halbuki Enes b. Mâlik bu kaplarda sıra yapılmasının yasaklayan hadislerden birinin râvisidir. Tahâvî’ye (ö. 321/933) göre Enes’in kendi rivâyetine aykırı amel etmesi, yasaklayıcı rivâyetlerin mensuh olduğuna delildir (Tahâvî, 1995, s. 4/229).

Konumuz açısından dikkat çekici olan ise İbn Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, İbn Abbâs ve tâbiî İkrime el-Berberî’nin (ö. 105/723) bu kaplarda sıra yapmanın haramlığının devam ettiği yönünde hüküm vermeleridir (Abdürrezzak, 2000, s. 9/202-207). Bu noktada İbn Hacer’in (ö. 852/1449) bu meseleyle ilgili görüşü önem arzeder. İbn Hacer içkinin mübah olduğu zamanlar henüz yakinken bu kaplarda nebîz yapılması yasaklandığını ama içkinin haram olduğu yaygınlaşınca sarhoşluk veren şeyleri terk etmek şartıyla her kapta nebîz yapılmasına izin verildiğini söylemiştir. Ona göre bu kaplarda nebîz

⁴ Nesheden rivayetler için bkz: (Tahâvî, 1995, s. 4/227-229); (İbn Ebî Şeybe, 2010, s. 13/279-281)

yapılmasının yasak olduğunu devam ettiren bazı sahâbe ve tâbiüne nâsîh hadisler ulaşmamıştır (İbn Hacer, 1380, s. 10/58).

Yukarıdaki geçtiği üzere diyetten maktulün eşine pay verileceği örneğinde ukubât (ceza hukuku), düşmanla yapılan anlaşma bitmeden orduları savaşmak üzere düşman sınırına yerleştirmemek örneğinde siyer (uluslararası hukuk/savaş hukuku), kurban kesmek isteyen tıraş olmasının mekruhluğu örneğinde udhiyye (kurban), mut'a nikahının haramlığı, henüz cimânın olmadığı hanımını boşadığında hanımının annesiyle evlenmenin caiz olmaması ve evlenenleri "Sana huzur ve bol çocuk dileriz." diyerek teprik etmenin yasaklanması örneklerinde münakehat (evlilik/aile hukuku), ümmüveledin satımının yasaklığı ve "Tazmin sorumluluk karşılığındadır." hadisi örneklerinde buyû' (alışveriş), hayvanlarda selef akdinin câiz olacağı örneğinde selem akdi, aynı cinsten ziyadeli olarak sarf akdinin caiz olmadığı örneğinde sarf akdi, mushaflarda muavvizeteynin yazılı olması örneğinde mushaf tertîb ve muhtevası, rûkûda tatbîkin neshedilmesi ve namaza hızlıca gitmeyi yasaklayan hadis örneklerinde namaz, imamın arkasında iki adamın durmasının sünnet oluşu örneğinde cemaatle namaz, "Allah, 'Allah'tan başka ilah yoktur.' deyip bununla kendi rızasını isteyen kimseyi cehenneme haram kıldı." hadisinde itikad, arâyâ satışı, kendilerine yolculuk yapılacak mescitler, mezar ziyaretinin cevazı, atların zekatı örneğinde zekat, köledeki hissenin azat edilmesinin caiz olduğu örneğinde azat etme ve içi ziftlenmiş testiler (müzeffet) içerisinde sıra yapmanın yasaklığının neshedilmesi örneğinde haram olan kaplar konularında bazı hadislerin ulaşmadığı görülmektedir. Bu örnekler, ahkam konularında bazı hadislerin sahâbe ve tâbiüne ulaşmadığını delillendirebilmek açısından önemlidir. Yine bazı konularda azimet ifade eden hadislerin ulaşip ruhsat bildiren hadislerin ulaşmadığı; mensûh hadislerin ulaşip nâsîh hadislerin ulaşmadığı görülmüştür. Hatta Şeddâd b. Evs'in yukarıdaki ifadesinden anlaşıldığına göre Ebû Zer çok defa bir konuda azimet bildiren hadisi öğrenip kavmine haber vermiş ama o konuda daha sonra Hz. Peygamber'in bildirdiği ruhsat hadisinden habersiz davranmıştır. Zikredilen örneklerde Yahyâ İbn Saîd el-Ensârî, Süfyân b. Uyeyne, Beyhakî, İbn Rüşd, Hanbelî muhaddis İbn Müflih, İbn Hacer, İbn Battâl ve İbn Abdülber sahâbe ve tâbiünden bazılarının bazı hadislerden habersiz olduklarını ve bundan dolayı muhalefet ettiklerine hükmetmişlerdir. Ayrıca Atâ b. Ebî Rebâh ve İbn Şihâb bizzat kendileri atların zekatı konusundaki hadislerden habersiz olduklarını söylemişlerdir. Zikredilen örneklerde kendisine ulaşmaması sebebiyle hadise muhâlefet edenlere bakıldığında sahâbeden Hz. Ömer, Hz. Muâviye ve onunla beraber ordusunda bulunan bazı sahâbîler, mut'a konusunda Câbir b. Abdullah'ın ifadesinde görüldüğü üzere sahâbeden bazıları, Ebû Zer, İbn Mes'ûd, Ebû Eyyûb el-Ensârî, İbn Ömer, Huzeyfe b. el-Yemân, Ebû Hüreyre, ümmüveledin satışı konusunda Ebû Saîd el-Hudrî ve genel olarak sahâbe, arâyâ satışı konusunda Mekkeliler; tâbiünden Sa'd İbn İbrâhîm, Rabîa İbn Ebî Abdurrahmân, Amr b. Müslim, Ömer b. Abdülaziz, Hayr İbn Nuaym, Esved b. Yezîd, Atâ b. Ebî Rebâh, Kâdî Şureyh, İbn Sîrîn, Nehaî, Şa'bî ve İbn Şihâb görülmektedir. Bu kimseler gerek ilimlerinin büyüklükleri gerekse içlerinden bazısının, Hz. Ömer ve Hz. Muaviye'de olduğu üzere halifelik gibi konumda olmaları sebebiyle genellikle hadislerden haberdar olmamaları düşünülmeyebilir. Ancak o dönemki şartlar içerisinde onların bazı hadislerden habersiz olmaları makul görülebilir.

B. HADİSİN SAHÂBE VE TÂBİÎNE ULAŞMAMASININ SEBEPLERİ

Bu başlık altında zikredilecek olan sebepler birtakım hadislerin bazı sahâbe ve tâbiîne ulaşmamasında, rivâyetinin gecikmesinde veya yavaşlamasında etkili olan neden, tutum ve düşünceleri konu edinmektedir. Bunlar, onların birtakım hadislerden habersiz kalmalarını anlaşılır kılacak olan, hadis öğrenim ve öğretimiyle ve toplumsal, kişisel ve ilmî durumla ilgili arka planı göstermektedir. Bir başka ifadeyle, hadislerin ulaşmaması olgusunun, ortaya çıktığı zemine dair fikir verme amacındadır. Bu zemini anlamak, ilme ve hadise düşkün olmalarına rağmen sahâbe ve tâbiînin ahkâmla veya dinin diğer alanlarıyla ilgili bazı hadislerden neden habersiz olduklarının anlaşılmasını sağlayacaktır.

Hadislerin ulaşmamasının birtakım genel sebeplerinden bahsetsek bile muayyen bir hadisten habersiz olmak söz konusu olduğunda, herhangi bir sahâbî veya tâbiînin ondan habersiz olmasının kesin bir sebebini söylemek her zaman mümkün olmayabilir. Ancak bu zikredilecek genel sebeplerden bir veya birkaçının direkt ya da dolaylı olarak etkisi olabilir.

Burada zikredeceğimiz sebeplerden bir kısmı başka açılardan hadis öğrenim ve öğretimine olumlu katkı sunmuş olabilir; bazıları o gün için yapılması doğru görülen davranışlar olabilir; birtakımı o dönem için bir eksiklik sayılabılır veya o dönemin şartları içerisinde aksinin olması söz konusu olmayan doğal bir durum olabilir. Sahâbe, tâbiîn veya onların dönemlerine dair zikredeceğimiz bu sebeplerle onlara herhangi bir hata ve kusurda nisbet edilmemektedir. Aksine bazı açılardan onlar için olumlu bile sayılabilirler. Ancak bütün bunlarla birlikte bu sebepler sahâbe ve tâbiîn döneminde hadislerin rivâyetlerini geciktirmiş ve hadislerin onlardan birine ulaşmasının aleyhine bir durum olabilmektedir.

Bu sebepler sahâbe ile ilgili olanlar ve tâbiîn ile ilgili olanlar olmak üzere iki başlıkta incelenecektir.

1. Sahâbe İle İlgili Olan Sebepler

Birtakım hadislerin sahâbeden bazılarına ulaşmamasının sebepleri hadis rivâyetinde ihtiyat etmeleri, rivayete ehil öğrenci bulamama, rağbet görmeme ve kendisine ihtiyaç duyulmaması, hadis meclislerinde sadece soruya binaen hadis rivayeti, hadis meclislerinin sadece hadis rivâyetine munhasır olmaması, ihtiyaca binaen hadis rivayeti, hadis rivâyetine yönelik rihlelerin sınırlı sayıda olması, kendi bölgelerindeki hadis bilgisiyle yetinmeleri, Hz. Peygamber'in yanında her zaman bulunmama, sahâbenin farklı coğrafyaya dağılmış olması ve bölgecilik olarak tespit edildi. Bu sebeplere bakıldığında bunların temelde sahâbenin hadis rivâyetindeki tutumu, dönemin ihtiyaçları ve hadislerin vurûd keyfiyetine dayandığı görülmektedir. Her hadis her bir sahâbinin haberdar olabileceği şekilde Hz. Peygamber'den vârid olmuş değildir. Bunun yanında, sahâbeden her biri farklı düzeyde hadis birikimine sahiptir. Bunun sonucunda, bir hadisten bazıları haberdar iken, bazıları haberdar olmamıştır. Onlar çeşitli sebeplerle farklı bölgelere dağıldıklarında hadisler de kendileriyle birlikte farklı bölgelere dağılmışlardır. Bu noktada onların hadis rivâyetlerinde ihtiyat etmeleri, ihtiyaca binaen hadis rivâyet tavrını ve hadis meclislerinde sadece soruya binaen rivâyet tavrını benimsemeleri hadislerin yayılmasının aynı bölge içerisinde bile yavaşlamasına neden olmuştur. Bunların yanı sıra hadis rivâyetine yönelik rihlelerin sınırlı sayıda olması ve bölgeler arası taassub olarak ifade edebileceğimiz bölgecilik de hadislerin bölgeler arası nakli aleyhine bir durum oluşturmıştır.

1.1. Hadis Rivâyetinde İhtiyat Etmeleri

Bilindiği gibi birçok sahâbî hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmış, hadis rivâyetinin sorumluluk getiren bir iş olduğu bilinciyle hareket ederek, Hz. Peygamber'e yanlış bir şey isnat etmekten çekinmişlerdir. Onlar bu ihtiyatları sebebiyle fazla hadis rivâyet etmeye mesafeli durmuşlar ve bu ihtiyatlı tavırları hadislerin tahriften korunmasına katkı sağlamakla birlikte hadis rivâyetinin yavaşlamasının etkenlerinden biri olmuştur. Kaynaklardaki rivayetlerden onların bu ihtiyatlı tavırları açıkça görülmektedir. Nitekim İmran b. Husayn (ö. 52/672) şöyle demiştir: "Vallahi, istesem iki gün art arda Hz. Peygamber'den hadis rivayet edebilirim. Fakat Hz. Peygamber'in ashâbından bazıları hadisleri benim gibi işittikleri ve olaylara şahit oldukları halde rivâyet ettikleri hadisler onların dediği gibi değildir. İşte ben de onlar gibi hata yapmaktan korkuyorum. Bu durum beni hadis rivâyetinden alıkoyan şeydir. Yalnız sana şunu söyleyeyim: Onlar hataya düşüyorlardı ama kasıtları yoktu." (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 33/212). Onlar, aynı sebeple kendilerine hadis rivâyet etmelerini isteyen kimselere de rivâyet nakletmekten kaçınmışlardır. Nitekim Zeyd b. Erkâm (ö. 68/688) kendisinden hadis rivâyet etmesini isteyenlere "Yaşlanıp unuttuk. Resûlullah'tan hadis rivâyet etmek büyük bir iştir." (İbn Mâce, 2009, s. 1/18) diyerek hadis rivâyet etmenin mesuliyetinden çekindiğini ifade etmektedir. Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) de hadis rivâyet etmesini isteyenlere şöyle demiştir: "Eğer hata etmekten korkmasaydım size Resûlullah'tan duyduğum bazı şeyleri naklederdim. Fakat (benim bu şekilde davranmam) Resûlullah'ın 'Kim benim adıma bilerek yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.' demesinden dolayıdır." (Dârimî, 2000, s. 1/305).

Hadis rivâyetinde ihtiyat eden sahâbeden biri olan İbn Ömer hakkında Şa'bî (ö. 104/722) "Onunla bir buçuk veya iki yıl birlikte bulundum ama keler hadisinin dışında herhangi bir hadis rivâyet etmedi." demiştir (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 9/400). Mücâhid (ö. 103/721) ise İbn Ömer ile beraber Medîne'ye yolculuk yaptığını fakat İbn Ömer'in tek bir hadis bile rivâyet etmediğini söylemektedir (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 8/204). Rebîa b. Ebî Abdurrahmân'ın bildirdiğine göre Talha b. Ubeydullah kendisiyle uzun süre beraber bulunan Rebîa b. Hüdeyr'e (ö. 93, 104, 154/ 711, 722, 770 [?]) sadece bir hadis nakletmiştir (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 3/10). Görüldüğü gibi İbn Ömer ve Talhâ b. Ubeydullah kendileriyle uzun süre bulunan kimselere dahi bir tane hadis rivâyet etmişler ya da hiç rivâyet etmemişlerdir.

1.2. Rivayete Ehil Öğrenci Bulamama, Rağbet Görmeme ve Kendisine İhtiyaç Duyulmaması

Sahâbeden bazıları hadis rivâyet etmek istese de hadis rivâyetine ehil öğrenci bulamadıkları zamanlar olmuştur. Onların öğrenci bulamamaları kendilerindeki rivâyetlerin yayılması aleyhine bir durum oluşturmuştur. Nitekim Abdullah b. Amr'a bir adam "Sen 'kıyamet şu şu vakte kadar kopacak' mı diyordun?" diye sorunca "Sizlere hiçbir şey rivâyet etmemeye azmettim." demiştir (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 11/113). Muhtemelen Abdullah b. Amr hadis rivâyet ettiği kimselerin, onun rivâyet ettiği bazı şeyleri yanlış anlamaları veya hatalı zabt etmelerinden dolayı onlara bu şekilde karşılık vermiştir.

Bazı sahâbîler de hadislerine rağbet edilmemesi sebebiyle rivâyet edememişlerdir. Rağbetin olmamasının sebebi ise, rivayette başka alternatiflerin varlığıdır. Nitekim sahâbî Hişam b. Âmir (ö. ?) komşularına şöyle demiştir: "Sizler Hz. Peygamber'le benim kadar birlikte bulunmamış ve hadislerini

benden daha iyi bilmeyen kimselerin yanına gidiyorsunuz.” (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 26/185). Bu söze göre onun bulunduğu bölgede başka sahâbiler de vardır. Hişâm’a göre kendisinin Resûlullah’la beraberliği ve hadis bilgisi onlarınkinden daha çoktur. Kendisi de hadis rivâyet etmek istediğinden böyle bir serzenişte bulunmaktadır. Ancak orada bulunan diğer sahâbîlere rağbet edildiği için kendisinden hadis alınmamaktadır. Bu durum onun rivâyetlerinin çok fazla bilinmemesine yol açmıştır. Bazı sahâbiler de kendilerine ihtiyaç duyulmaması sebebiyle hadis rivâyet etmemişlerdir. Hasan-ı Basrî’nin şu ifadesi bu durumu gösterir: “Bedir’de bulunmuş yetmiş sahâbîye ulaştım. Onlar köşelerine çekilmiş insanlara ilim öğretmekle meşgul olmuyorlardı. Çünkü onlara ihtiyaç duyulmuyordu.” (Şeybânî, 1980, s. 69). Görüldüğü gibi Bedir ashâbından olan yetmiş sahâbî kendilerine ihtiyaç duyulmaması sebebiyle talebeleri olmayıp, ilim öğretememişlerdir.

1.3. Hadis Meclislerinde Sadece Soruya Binaen Hadis Rivayeti

Hadis meclislerinde sadece soruya binaen hadis rivayeti sahâbe dönemi bilgi aktarımının önemli bir şeklidir. Bu yöntem, yarı sistematik hadis rivâyeti içinde değerlendirilmiştir. (Kuzudişli, 2020, s. 43). Böyle bir tavrı benimseyenler ilim meclislerinde sadece kendisine soru sorulduğu zaman hadis rivâyetinde bulunmuşlar; soru sorulmadıkça hadis rivâyet etmemişlerdir. Soruya karşılık hadis rivâyetinin bazı açılardan faydaları⁵ olsa bile söz konusu tavrı, soru sorulmadığı zaman ve soru sorulmayan konularda hadis rivâyet edilmemesi sonucunu doğurmuştur. Bu ise doğal olarak hadislerin yayılmasını geciktirmiştir. Nitekim, Ebû Seleme b. Abdurrahmân şöyle anlatmaktadır: “Ben (Hz.) Âişe’ye ‘Urve b. Zübeyr her istediği zaman senin yanına girebildiği için ilimde bizi geride bıraktı.’ dedim. Bunun üzerine (Hz.) Âişe ‘Sen de benden ilim öğrenmek istediğin zaman perde arkasına oturup istediğini bana sor.’ dedi.” (İbn Sa’d, 1968, s. 8/211). Görüldüğü gibi Ebû Seleme, Hz. Âişe’nin yanına giremeyip soru sormadığı için ondan hadis alamamaktadır. Bundan dolayı da Urve’nin Hz. Âişe’den aldığı hadisleri bilmemektedir. Hz. Âişe’nin Ebû Seleme’ye “Sen de benden ilim öğrenmek istediğinde perde arkasına oturup bana istediğini sor.” ifadesi Hz. Âişe’nin soru sorulmasına binâen hadis rivâyet etme tavrını benimsediğini göstermektedir.

Bir başka örnekte Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]) şöyle demiştir: “Çoğu zaman İbn Abbâs’ın yanına giderdim de hiç kimse ona bir şey sormadığı için tek bir hadis bile yazmadan geri dönerdim.” (İbn Sa’d, 1968, s. 6/257). Bu durum İbn Abbâs’ın, meclisinde soru sorulmadığı zaman hadis rivâyet etmediğini göstermektedir. Bundan dolayı onun hadis rivâyet etmesine sebep olacak hiçbir soru sorulmadığı nice zamanlar Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs’ın meclisinden tek bir hadis alamadan dönmüştür. Ebû Husayn (ö. 127/744) da, Saîd b. Cübeyr’e “İbn Abbâs’tan rivâyet ettiğin her şeyi ona sorarak mı aldın?” deyince, o “Hayır. Bazen oturur ve kalkıncaya kadar hiç konuşmazdım. Siz konuşurdunuz ben ezberlerdim.” demiştir (İbn Sa’d, 1968, s. 6/257). Ebû Husayn’ın Saîd b. Cübeyr’e İbn Abbâs’tan rivâyet ettiği her şeyi ondan soru yoluyla alıp almadığını sorması, İbn Abbâs’ın soruya bağlı hadis rivâyet tavrında olduğunu göstermektedir. Abdullah b. Ebî Hüzeyl’in (ö. ?) “Kûfeliler bazı soruların olduğu bir listeyi İbn Abbâs’a

⁵ Soruya karşılık bir hadisin rivâyet edilmesi, muhatabın zihninin verilen cevaba daha iyi yönelmesini sağlayacağından zihinde kalıcılığı daha sağlam bir şekilde sağlayabilir. Nakledilen hadisler için böyle bir faydası olsa da soru sorulmadığı zaman hadis rivâyet etmeme tavrı, soru sorulmadığı zaman ve soru sorulmayan konularda hadis rivâyet edilmemesine sebep olmuştur. Bu ise hadislerin rivâyet edilmesi aleyhine bir durumdur.

sormam için bana verdiler. İbn Abbâs'ın yanına gittiğimde ben sormadan önce listemdeki bütün sorular soruldu." (İbn Sa'd, 1968, s. 6/116) sözü de İbn Abbâs'ın meclisinde ilim alışverişinin soruya dayalı olduğunu göstermektedir. Huzeyfe b. el-Yemân'ın (ö. 36/656) da "Ey insanlar bana sorsanıza." dediği rivâyet edilmiştir (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 38/426). Bu söz Huzeyfe'nin sorulara dayalı ilim öğretme tavrı içerisinde olduğunu göstermektedir. Aksi halde insanlara ilim öğretmek ve hadis rivâyet etmek için soru sormalarını istemesi gerekmezdi.

Örneklerde de görüldüğü gibi bazı sahâbe ilim meclisleri kurmuş olsalar bile bu meclislerde hadisleri sadece rivâyetini gerektiren bir soru neticesinde nakletmişlerdir. Onlar ise bu soruları daha çok öğrenmeye istedikleri meseleler hakkında sormuşlardır. Bu durum, böyle bir mecliste soru sorulması gibi nakledilmesini gerektiren bir durum olmadıkça bazı hadislerin rivâyet edilmemesine ya da hakkında soru soruluncaya kadar rivâyetinin gecikmesine yol açmıştır.

1.4. Hadis Meclislerinin Rivâyetle Munhasır Olmaması

Sahâbe döneminde birtakım ilim meclisleri olsa bile hadis rivâyetine münhasır değildir. Bu meclislerde hadis rivâyeti dışında şiir, ferâiz, neseb, fetvâ, tıp, meğâzî, tarih gibi alanlara dair bilgiler verilmiştir. Nitekim Urve "(Hz.) Âişe ile beraber bulundum. Âyeti, sünneti, ferâizi, şiiri, dava hükümlerini, tıbbî ve nesebi ondan daha iyi bilen birini görmedim." demiştir (Zehebî, 1975, s. 2/183). Buna göre (Hz.) Âişe'nin meclisleri hadis rivâyetine özel meclisler olmadığı gibi dini ilimler dışındaki konulara da yer verilmiştir. Tâbi Ubeydullah b. Abdullah (ö. 98/716), İbn Abbâs'ın fıkıh, hadis ve dava hükümleri bilgisinin büyüklüğü zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Biz İbn Abbâs'ın yanında otururduk. Bazen bütün bu vakit boyunca ya şiir ya megazi ya da neseb hakkında konuşurdu." (Zehebî, 1975, s. 3/350). Buna göre İbn Abbâs da meclisinde hadis dışındaki ilimlere yer vermektedir. Hatta bazı günler sadece bu tür ilimlere yer verip hadis rivâyet etmemektedir.

Onların hadis rivâyetine mahsûs meclisler kurmaması, hatta İbn Abbâs'ta görüldüğü gibi bazı günler tüm vakit boyunca diğer ilimlerden bahsettiği için hadis rivâyet etmemesi hadislerin yayılmasını geciktirmiştir. Meclislere dair zikredilen bu durum o dönem için normal görülecek olsa bile özellikle hadis rivâyeti için özel meclislerin kurulduğu zamanlarla kıyaslandığında bu durumun hadislerin yayılması aleyhindeki konumu daha iyi anlaşılacaktır.

1.5. İhtiyaca Binaen Hadis Rivâyeti

Her sahâbî hadis rivâyeti için meclisler oluşturmamış, bazıları sadece ihtiyaca binaen hadis rivâyet etme tavrını benimsemiştir. Böyle bir tavırda hadis rivâyeti için bir sebep gereklidir. Hadis rivâyetini gerektiren bu sebepler sebebü îrâdü'l-hadis diye adlandırılmıştır (Kuzudişli, 2020, s. 25). Bu yöntem daha önce bahsettiğimiz, meclislerde sadece soruya bağlı hadis rivâyetinden farklı olup hadis rivâyeti için pratik bir ihtiyacı gerektirir.⁶ Bu tavır sahâbe döneminde yaygın olup, o devirde hadis rivâyetinin önemli

⁶ Sistemli hadis rivâyetinin olmadığı tedvin öncesi hadis rivâyet şekilleri "yarı sistemli hadis rivâyeti" ve "ihtiyaca binâen hadis rivâyeti" olmak üzere ikiye ayrılır. Hadis meclislerinde rivâyeti ancak soru sorulduğunda yapma tavrı da "yarı sistemli hadis rivâyeti" kapsamındadır. Kuzudişli iki rivâyet şekli arasındaki farkı şöyle belirtmiştir: "'Yarı sistemli hadis rivâyeti' ile 'İhtiyaç anında hadis rivâyeti' arasındaki en önemli fark, ilkinde hadis rivâyeti için halkalar kurulup hadis nakledilmesi ya da hadislerin naklini gerektiren harici bir sebep olmasa da sahâbîlerin rivâyetinde bulunması gibi

kısmı böyle gerçekleşmiştir (Kuzudişli, 2020, s. 31). Bu durum, rivâyet sebebi olmayan hadislerin rivâyet edilmemesine yol açmıştır. Böylece özellikle muhteva olarak kendisine çok ihtiyaç duyulmayan hadisler ancak muhtevasına dair çağrışımlar olduğunda rivâyet edilebilmiştir (İnan, 2021, s. 243). Sonuçta birtakım hadislerin tedavüle girmesini geciktirerek hadislerin ulaşma süresini uzatmıştır. Bunu benimseyenler kendilerinde olduğu halde rivâyeti için herhangi bir ihtiyaç olmayan hadisleri rivâyet etmemişlerdir.

Sahâbeden olan İbnü'l-Hanzaliyye (ö. ?) de bu tavrı benimseyenlerdendir. Bîşr et-Tağlebî (ö.?) şöyle demiştir: “Dimeşk'te İbnü'l-Hanzaliyye denilen yalnız yaşayan ve neredeyse hiç kimseyle konuşmayan bir adam vardı. O sadece namaz kılmak için insanların arasına katılırdı. Namaz bittiği zaman tesbih, tehlîl, tekbir getirdikten sonra ailesinin yanına dönerdi. Biz Ebû'd-Derdâ'nın (ö. 32/652 [?]) yanındayken bir gün bizim yanımıza uğradı. Ebû'd-Derdâ ona 'Bize fayda verecek sana ise zarar vermeyecek bir şey söyle dedi...' O da şöyle rivâyet etti..." (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 29/163). Rivâyetin devamında İbnü'l-Hanzaliyye'nin Ebû'd-Derdâ'nın isteğini kabul ederek hadis rivâyet ettiği ve Ebû'd-Derdâ'nın başka günlerde ondan yine hadis rivâyet etmesini isteyip onun da hadis rivâyet ettiği zikredilmektedir (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 29/158-168). Görüldüğü gibi Bîşr et-Tağlebî, Ebû'd-Derdâ'nın istemesi üzerine hadis rivayet etmiştir. O konuşmaktan uzak duran hadis rivâyetinde bulunmayan biridir. Ebû'd-Derdâ'nın her defasında “sana zararı olmayacak şekilde” demesi Bîşr'in hadis rivâyetinde ihtiyat sahibi olup sorumluluğundan dolayı hadis rivâyetinden kaçındığını gösterir. Bundan dolayı sadece kendisinden istendiği zaman hadis rivâyet etmiştir.

Bu tavır bazı hadislerin Hz. Peygamber'den duyulduktan çok uzun bir süre sonra rivâyet edilmesine de sebep olmuştur. Örneğin Seleme b. Ekva' (ö. 74/693) Resûlullah'tan aldığı bir hadisi ancak uzun yıllar sonra ortaya çıkan bir sebep yüzünden rivâyet etmiştir. O, Hz. Osmân şehit edildikten sonra Medine'yi terk edip Rebeze'ye yerleşmiş ancak vefat etmeden birkaç gece önce Medîne'ye gelmişti. Haccâc'ın (ö. 95/714) yanına gidip Haccâc ona “Topukların üzere geri dönüp vatanına giderek hicretinden irtidât ettin, bedevî oldun.” deyince Seleme “Hayır hicretimden irtidât etmedim. Fakat Resûlullah bana badiyeye yerleşmem için izin verdi.” demiştir (Buhârî, 1993, s. 6/2597). Buna göre Seleme Resûlullah'ın izin verme hadisini ancak rivâyet etmeye ihtiyaç duyduğu bir durumda, vefat yılı olan hicrî 74 yılında rivâyet etmiştir.

Görüldüğü gibi bazı sahâbe ihtiyaca binâen hadis rivâyetini benimseyip pratik bir ihtiyaç olmadıkça hadis rivâyet etmekten sakınmışlardır. Bu durumun arkasında hadis rivâyetinin mesuliyetinin farkında olmaları, ibadet ve cihatla meşguliyet, rivâyette hata etmekten korkmaları ve daha bilgili olanların rivâyet etmesini bekleme gibi sebepler olabilmektedir. Bu tavır özellikle sadece bir

nispeten sistemli hadis rivâyetini çağrıştıran hususlardır. Öte yandan bir halkada herhangi bir olay olmaksızın ilmî soruların peşpeşe sorulması ve bu sorulara sahâbilerin çoğu kere hadis naklederek cevap vermesi de yarı sistemli hadis rivâyetinin ayırt edici özelliklerinden biridir..” Bkz: (Kuzudişli, 2020, s. 43). Burada İhtiyaca binâen hadis rivâyetin kapsamında olan pratik bir ihtiyacı karşılamak için sorulan soruya cevap vermek için hadis rivâyet etmek, yarı sistematik hadis rivâyetinin kapsamında olan “hadis meclislerinde hadis rivâyetini ancak soruya bağlı olarak gerçekleştirmek”ten farklıdır. “Yarı sistemli hadis rivâyeti” hakkında geniş bilgi için bkz: (Kuzudişli, 2020, ss. 43-88). “İhtiyaca binâen hadis rivâyeti” hakkında geniş bilgi için bkz: (Kuzudişli, 2020, ss. 89-192).

sahâbîde bulunan hadislerin, rivâyetine ihtiyaç duyulana kadar sadece kendisinde kalıp tedâvüle girmemesine ve başkalarının habersiz kalmasına yol açmıştır.

1.6. Hadis Rivayetine Yönelik Rihlelerin Sınırlı Sayıda Olması

Hadislerin yazılı bir halde toplu olarak bulunmadığı bir zamanda sahâbenin farklı coğrafyalarda olması, farklı bölgelerdeki hadisleri almak için rihleyi zorunlu kılıyordu (Erdem, 2022, s. 105; Koçyiğit, 2014, ss. 97-100). Bir kimsenin kendi bölgesinde olmayan veya başka bir bölgenin teferrüt ettiği bir hadisi elde edebilmesinin tek yolu oraya rihle yapmasıydı (Erdem, 2022, ss. 74-75). Ayrıca o bölgelerde yaşayan râviler de bu rihleler sayesinde kendilerine rihle yapanların hadislerini elde edebiliyordu.

Sahâbe dönemi rihleleri incelendiğinde Hz. Ebû Bekir ve Ömer döneminde hadis alma amaçlı rihle yapıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır (Erdem, 2022, s. 130)⁷. Bu dönemden sonraki dönemde ise hadis alma amaçlı Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ve Câbir b. Abdullah'ın yaptığı iki rihle haricinde kaynaklarda hiçbir rihleye dair bilgi yoktur. Ebû Eyyûb el-Ensârî bildiği bir hadisi Ukbe b. Âmir vasıtasıyla da almak için Mısır'a rihle yapmıştır. O, daha önceden bildiği tek hadisi dinledikten sonra Medîne'ye dönmüştür (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 28/656). Câbir b. Abdullah da bir aracı ile sahâbî Abdullah b. Üneys'ten (ö. 54/674) kendisine ulaşan kısasla ilgili bir hadisi bizzat ondan dinlemek için Şam'a rihle yapmıştır (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 25/431-432). Görüldüğü gibi bu iki sahâbî bilmedikleri yeni bir hadis için değil, bildikleri bir hadis için rihle yapmışlardır. Ayrıca bu iki sahâbî bu rihlelerinde dinlemek amaçlı gittikleri birer hadis dışında başka herhangi bir hadis almamışlardır. Bu duruma muvafık olarak Hatîb el-Bağdâdî de kitabında sahâbe döneminde yapılan hadis amaçlı rihleleri zikrettiği bölümü "tek hadis için rihle yapan sahâbîler" başlığıyla isimlendirerek o dönem rihlelerinin tek bir hadis alma amaçlı olma özelliğini belirtmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, 1395, s. 109). Ayrıca Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin rihlesini bildiren rivâyette açıkça gözüktüğü gibi o, Ukbe b. Âmir dışında başka bir sahâbîden de hadis almamıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi sahâbe döneminde rihlenin çok az ve bildikleri tek bir hadisten emin olma amacıyla yapılmış olması -her ne kadar o dönem için normal ve doğal bir durum olsa bile-, onların bilmeyip başka bölgelerde bilinen hadislerle ulaşmada rihlenin işlevsel olmaması ile sonuçlanmıştır. Bu durum özellikle bölgeler arası hadis alışverişi aleyhine bir durum olmuştur.

1.7. Kendi Bölgelerindeki Hadis Bilgisiyle Yetinmeleri

Sahâbe döneminde hadislerin ulaşmamasına sebep olan bir başka husus, kendi bölgelerindeki hadis bilgisiyle yetinmeleridir. Çünkü sahâbe bulundukları bölgede kendisindeki hadis bilgisiyle bölgenin ilim ihtiyacını çoğunlukla karşılayabiliyordu (Tatlı, 2023, s. 441). İbn Hazm bu durumu şu ifadeleriyle tespit etmiştir: "Şehirlere atanan idareciler bir mesele ile karşılaştıklarında oradaki sahâbîlere o konuda Resûlullah'tan hadis bilip bilmediklerini soruyorlar, bilmiyorlarsa ictihad ediyorlardı. Fakat o konuda başka bir şehirde başka bir sahâbînin yanında bir hadis bulunabiliyordu. Mısırlılarda bulunmayan hadis Medîne'de, Şam'da bulunmayan hadis Mısır'da, Basra'da bulunmayan hadis Şam'da,

⁷ Burada kastettiğimiz rihleler hadis amaçlı rihlelerdir. Yoksa hac amacıyla Mekke'ye gelmesi, birtakım devlet işleri için Medîne'ye gelmesi veya başka sebeplerle başka şehirlere yolculuk yapılması kastedilmemektedir.

Kûfe’de bulunmayan hadis Basra’da, Medîne’de bulunmayan hadis Kûfe’de bulunabiliyordu.” (İbn Hazm, t.y., s. 2/126-128). İbn Hazm’ın ifadesinde görüldüğü gibi onlar kendi şehirlerindeki sahâbede hadis varsa ona göre hüküm veriyorlardı. Eğer kendi şehirlerindeki sahâbede hadis yoksa genellikle başka şehirlerdeki hadisleri araştırma yoluna gitmeyip ictihad ediyorlardı. Kendi bölgelerinin soru ve sorunlarına genel olarak kendilerinde bulunan hadislerle cevap ve çözüm bulmaları kendileriyle yetinme düşüncesine sevk etmiştir. Kendileriyle yetinme düşüncesinden dolayı başka bölgelerdeki hadisleri araştırma ihtiyacı hissetmemişlerdir. Her bir bölgenin, kendisindeki sahâbede bulunan hadislerle yetinmesinin sebebi muhtemelen, toplumsal değişimin yeni soruları ve sorunları doğuracak kadar hızlı gerçekleşmemesidir. Böylece bu yeni sorunlara çözüm için hadis arama ihtiyacı da fazla olmamıştır. Başka bir ifadeyle bilmedikleri hadislerle ulaşmaya sevk edecek derecede sorunları ve soruları oluşturacak toplumsal bir değişim olmamıştır.

Nihayetinde, kendileriyle yetinme düşüncesi, başka bölgelerin hadislerinin araştırılmaması sonucunu doğurmuştur. Bu durum ise bölgeler arası hadis alışverişi aleyhine olmuş ve bazı hadislerin diğer bölgelerde bilinmesini geciktirmiştir.

1.8. Hz. Peygamber’in Yanında Her Zaman Bulunmama

Sahâbeden bazılarının bildiği hadisleri diğer bazılarının bilmeyip hadis bilgilerinin farklılaşmasının ve bazılarının bazı hadislerden haberdar olmamasının sebeplerinden biri her zaman Resûlullah’ın yanında bulunmayıp, her söylediği hadisi duyamamalarıdır. Sahâbenin her zaman Hz. Peygamber’in yanında bulunmamasının sebepleri olarak ticâret, çobanlık ve ziraatla meşguliyet, başka bir şehirde ya da seferde bulunmak, yaş küçüklüğü, İslam’a geç girmek, Resûlullah’la az bir zaman beraber olmak ve özellikle aile hayatı konularında aileden olmamak gibi durumlar zikredilebilir (Şahyar, 2010, s. 3).

Talhâ b. Ubeydullah’ın birtakım hadisleri bilmemesiyle ilgili sözleri bu bağlamda zikredilebilir. Mâlik İbn Ebî Âmir (ö. 74/693) şöyle rivâyet etmiştir: “Bir adam Talha b. Ubeydullah’a gelip ‘Ey Ebû Muhammed şu Yemenli -Ebû Hüreyre- hakkında ne dersin? O, Resûlullah’ın hadislerini sizden daha mı iyi biliyor? Sizden işitmediğimiz hadisleri ondan işitiyoruz. Yoksa o Resûlullah’a onun demediği şeyleri mi isnâd ediyor?’ dedi. Bunun üzerine Talha ‘Onun Resûlullah’tan bizim işitmediğimiz şeyleri işitmesine gelince, o hiçbir şeye sahip olmayan yoksul biriydi. Resûlullah’ın misafiriydi ve eli Resûlullah’ın eliyle beraberdi. Biz ise evleri, zenginlikleri olan kimselerdik. Resûlullah’ın yanına ancak gündüzün iki ucunda gidebiliyorduk. Şüphem yok ki Ebû Hüreyre, bizim Resûlullah’tan işitmediklerimizi işitti. Kendisinde azıcık hayır bulunan hiçbir kimsenin Resûlullah’a onun demediği şeyleri isnad edeceğini düşünmüyorum.’ dedi.” (Tirmizî, 1996, s. 6/154). Görüldüğü gibi Ebû Hüreyre’nin diğer sahâbelerin rivâyet etmediği hadisleri rivâyet etmesi -ismi zikredilmeyen adamın ifadelerinde gözüktüğü gibi- birileri tarafından şüpheli bir durum olarak görülmüştür. Hatta Ebû Hüreyre’nin hadis uydurma ihtimali bile gündeme getirilmiştir. Buna karşılık olarak Talha b. Ubeydullah kendisinin ve diğer sahâbenin Ebû Hüreyre’nin bildiği birtakım hadisleri bilmemesinin normal bir durum olduğunu söylemiştir. Çünkü onlar ilgilenmesi gereken varlıklara sahip kimseler olup tarlalar, hayvanlar, ticaret malları gibi şeylerle meşgul oluyorlardı. Bundan dolayı sürekli Resûlullah’ın yanında bulunamıyor, her hadisi bizzat O’ndan duyamayabiliyorlardı. Tam da bu sebeple Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin (ö. 42/662-63) izin istemekle

ilgili hadisi hakkında “Çarşılarda alışveriş yapmak beni bu hadisi öğrenmekten engelledi.” demiştir (İbn Hazm, t.y., s. 2/126-128). Hz. Ömer bu ifadesiyle ticaretin bazı hadislerden habersiz olmalarına sebep olduğunu açıkça beyan etmektedir.

1.9. Sahâbenin Farklı Bölgelere Dağılmış Olması

Hadislerin sahâbe ve tâbiînün bazısına ulaşmamasına zemin hazırlayan durumlardan biri sahâbenin farklı coğrafyaya dağılmış olmasıdır. Sahâbe valilik, zekat amilliği, kadılık, beytümâl sorumlusu, emniyet görevi, çarşı sorumluluğu, zabıtalık gibi idâri görevler, fetih hareketleri, irşâd ve tebliğ, iskan politikası, fitneden uzak durma ve ekonomik nedenler sebebiyle İslam coğrafyasının farklı bölgelerine dağılmıştır (Alpkıray, 2005, ss. 10-27). Sahâbenin gidip yerleştikleri coğrafyaya bakıldığında Arabistan, Irak, Şam, Kuzey Afrika, İran, Cezîre, Endülüs, İrminiyye, Horasan, Azerbaycan, Anadolu, Çin, Akdeniz Adaları ve Hind bölgelerini içerisine alan geniş bir coğrafyaya yayıldıkları görülmektedir (Alpkıray, 2005, ss. 36-154). Konumuz açısından ise hadis rivâyet eden sahâbenin bulunduğu coğrafya daha önemlidir. Hadis kitaplarında rivâyetleri bulunup yerleşim yerleri tespit edilen sahâbenin yerleşim yerine göre sayısı ve rivâyette bulunan toplam sahâbeye oranı şu şekildedir: Medine 173 sahâbî %27,7; Basra 88 sahâbî %14,2; Kûfe 113 sahâbî %18,1; Mekke 47 sahâbî %7,5; Şam 62 sahâbî %10; Humus 22 sahâbî %3,5; Mısır 37 sahâbî %6; diğer 81 sahâbî %13. (Özkul, 2018, s. 236)

Onların farklı bölgelere dağılmış olması, bildikleri hadislerin de gittikleri bölgelere dağılmasına sebep olmuştur. Bu da hadislerin İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde dağınık halde bulunması anlamına gelmektedir. Bu durum bir bölgedeki sahâbenin hadislerinin başka bir bölgeye ulaşması aleyhine bir durum oluşturmuştur. Özellikle bir hadis sadece tek bir sahâbî tarafından biliniyorsa bu durumda o hadisin sadece onun bulunduğu bölgede teferrüt etmesine yol açabilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber hayattayken sahâbenin farklı coğrafyaya gitmesi, o esnâda vârid olan hadislerden habersiz olmaları sonucunu da doğuruyordu.

1.10. Bölgecilik

Bölgecilik ile kastımız bir bölge alimlerinin, kendi bölgesinin râvi ve rivâyetlerini başka bölgelerinkinden üstün tutması ve başka bölgelerin râvilerine ve rivâyetlerine genel olarak güvenmemeleridir. Bunu belde cerhi olarak da adlandırabiliriz. Bölgeler arası rekâbet ve asabiyet, siyasi tutum, önyargı ve mezhepçilik bölgeciliğin başlıca sebepleridir (Akgün, 2019, ss. 203-216). Sahâbe döneminde bölgecilik hadislerin ulaşmamasında etkili durumlardan biridir. Bir bölgenin alimlerinin, diğer bölgelerin râvilerine ve rivâyetlerine güvenmemesi ve onlardan rivayet almaması, başka bölgelerdeki hadislerin bilinmemesine ve yerel hadis-sünnet bilgisinin oluşmasına neden olmuştur (Akgün, 2019, s. 203). Böylece bu durum, bölgecilik yapan ile kendisine karşı bölgecilik yapılan beldeler arasındaki hadis alışverişini olumsuz yönde etkilemiştir. Zira bir kişi bir beldeye karşı bölgeci bir tavır sergilediğinde o bölgedeki râvilerden hadis almak istemediği gibi onlara hadis rivâyet etmekten de kaçınabilmiştir.

Sahâbe içerisinde özellikle Iraklılara karşı bölgecilik ifade eden sözler karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hz. Âişe “Ey Iraklılar! Şamlılar sizden daha hayırlıdır. Şamlılara Resûlullah’ın ashâbından çok kimseler gitti ve onlar bize bizim bildiğimiz hadisleri rivâyet ediyorlar. Size ise Resûlullah’ın ashâbından

az kimseler gitti ama siz bildiğimiz ve bilmediğimiz hadisler rivâyet ediyorsunuz.” demiştir (Beyhakî, 2017, s. 1/354). Görüldüğü gibi Hz. Âişe, Medîne’de bilinmeyen pek çok hadisi rivâyet etmeleri sebebiyle Iraklıları eleştirmiştir. Şam’a Irak’tan daha fazla sahâbî gittiği halde onlar -genel olarak- Medînelilerin bilmediği hadisler rivâyet etmemişlerdir. Bu durum Hz. Âişe’nin Iraklıların rivâyetleri konusunda şüpheyi düşmesine sebep olmuştur. Burada Hz. Âişe’nin sadece Iraklıların rivayetlerine olan mesafeli yaklaşımını değil aynı zamanda kendi bölgesi olan Medîne’yi diğer bölgelerden üstün tuttuğunu da görmekteyiz. Zira Hz. Âişe diğer bölgelerin hadis konusundaki tutumunu değerlendirirken Medîne’yi kriter olarak almıştır. Ayrıca yine kendi ifadesine göre Hz. Âişe Medîne’de bilinmeyen hadislerin başka bir bölgede yaygın olarak bilinmesini olağan bulmayıp güvensizlik sebebi saymıştır. Bu konuya başka bir örnek vermek gerekirse, Sa’d İbn Ebî Vakkâs’ın kızı şöyle demiştir: “Bir gün Sa’d İbn Ebî Vakkâs’a bir şey sorulunca o konudaki hadisi gizledi. Ona neden böyle yaptığı sorulunca ‘Ben size hadis rivâyet etmeyi sevmiyorum. Çünkü siz, size rivâyet edilen bir hadisi yüz hadis yapıyorsunuz.’ dedi.” (Beyhakî, 2017, s. 1/352). Burada Sa’d’a soru soranlar muhtemelen bazı Iraklılardır. Siz diyerek kastettiği ise genel olarak Iraklılardır.⁸ Anlaşıyor ki Sa’d b. Ebî Vakkâs, Irak bölgesinde hadis uydurmacılığının çok olması sebebiyle Iraklılara karşı tavır almıştır. Belki kendisinden hadis isteyen o kişiler hadis uyduran kimseler değillerdir ancak Iraklılara karşı olan güvensizliği sebebiyle onlara da rivâyet nakletmek istememiştir.

Bu konuda verilebilecek pek çok örnekten birine göre Abdülmelik İbn Üheyî'l-Ka'kâ İbn Şevr (ö. ?) şöyle demiştir: “Hacca gittim. Orada İbn Ömer’i görünce ona bazı şeyleri sordum. Beni engelleyip kovdu. Hac ibadetlerini yerine getirince ‘Ona gidip selam vereceğim.’ dedim. Ona gidip selam verip ‘Uzak bir mesafeden geldim. Sana soru sormak istedim, sen beni men edip kovdun.’ dedim. Bunun üzerine İbn Ömer ‘Ey Iraklılar! Siz bizim söylemediğimiz şeyleri bize rivâyet ediyorsunuz.’ dedi.” (Beyhakî, 2017, s. 1/352-353). Görüldüğü gibi İbn Ömer de Iraklıların sahâbe adına hadis uydurmaları sebebiyle Iraklı olan kimselere karşı mesafeli davranmış ve onlara hadis rivâyet etmek istememiştir.

Bazen de bir bölgeye isnat edilen fık ve zulüm de onlara karşı bölgeciliğe yol açabilmiştir. Nitekim İbn Ebî Nu'm (ö. 101/719-720) şöyle demiştir: “Ben İbn Ömer’in yanında oturuyordum. Bir adam gelip sivrisineğin kanı hakkında sordu. İbn Ömer ‘Sen kimsin?’ diye sordu. Adam ‘Iraklılardanım.’ deyince İbn Ömer ‘Şuna bakın, bana sivrisineğin kanını soruyor. Halbuki Resûullah’ın torununu katlettiler. Ben Resûlullah’ın ‘O ikisi benim dünyadaki iki güzel kokulu çiçeğimdir.’ dediğini duydum.’ dedi.” (Beyhakî, 2017, s. 1/353). Burada görüldüğü gibi İbn Ömer’in Iraklılara karşı olumsuz tavrının bir sebebi de onların Hz. Hüseyin’e karşı yaptıkları zulümdür.

Sahâbenin bölgecilik yaptıkları bölgelerle hadis alışverişini tamamen kestiği söylenemezse de onlara karşı daha çekingen, tedbirli, ihtiyatlı ve seçici oldukları söylenebilir. Bu ise bölgecilik yapılanlarla karşılıklı hadis alışverişini yavaşlatmış ve azaltmıştır.

Sonuç olarak, sahâbeden bazısına hadislerin ulaşmasını engelleyen sebeplere bakıldığında da bu sebeplerin hadislerin bir bölge içerisinde ve bölgeler arası yayılmasını geciktirdiği görülmektedir. Öncelikle sahâbenin hadis bilgisinin farklı olması ve farklı şehirlere dağılmış olmaları İslam dünyasında

⁸ Beyhakî, Sa’d İbn Ebî Vakkâs’la ilgili bu rivâyeti “Iraklıların Rivâyetinden Sakınanlar” başlığı altında zikretmiştir. Bkz: (Beyhakî, 2017, s. 1/343)

hadislerin farklı şehirlerde bilinmesine yol açmıştır. Sahâbenin rivâyet konusundaki ihtiyatı, az rivâyet etmesi, ihtiyaca binaen hadis rivâyeti, hadis meclislerinde sadece soruya binaen hadis rivâyeti gibi tercihleri kendilerindeki birçok hadisin uzun bir süre sonrasında rivâyet edilmesine veya hiç rivâyet edilmemesine yol açmıştır. Böylece bir şehirdeki bir sahâbînin bildiği bir hadisten aynı şehirdeki başka bir sahâbî habersiz kalabilmiştir. Hadislerin bir bölgeden başka bir bölgeye intikalinin önünde de çeşitli engeller olmuştur. Bunlardan biri bölgeciliktir. Bölgecilik sebebiyle bazı şehirlerdeki râviler diğer bazı şehirlerin râvi ve rivâyetlerine güvenmemiş, önem vermemiş ve onlardan uzak durmuşlardır. Bölgeler arası hadis alışverişi aleyhine olan bir başka durum da râvilerin bir araya gelip birbirlerine hadis aktarımını sağlayacak olan rihlelerin sınırlı sayıda olmasıdır. Ayrıca toplumsal değişimin getirdiği yeni sorun ve sorunların fazla olmamasından dolayı bunlara çözüm olabilecek hadisleri araştırmaya da sevk etmiyordu. Bölgeler arası hadis alışverişindeki bu durum hadis bilgisinde bölgeselliğe de sebep olmuştur. Böylece yerel hadis ve sünnet bilgileri oluşmuş, bir şehirde yaygın olarak bilinen bir hadis, başka bir şehirde uzun süre bilinmeyebilmiştir.

2. Tâbiîn İle İlgili Olan Sebepler

Hadisin bazı tâbiîne ulaşmamasının sebeplerine genel olarak bakıldığında bölgecilik, az hadis rivâyetinin benimsenmesi, hadis rivâyetine yönelik rihlelerin sınırlı sayıda olması, hadis meclislerinde sadece soruya binaen hadis rivâyeti, ihtiyaca binaen hadis tahammülü gibi sebeplere dayandığı söylenebilir. Bu tespit edilen sebepler genel sebepler olmakla birlikte, bunların dışında bazı tâbiîn özelinde sebepler de olabilmektedir. Bundan dolayı o dönemin özelliğinden kaynaklı olmayan, her dönemde var olabilecek kişiye özel bazı sebepleri zikretmediğimizi de eklemek gerekmektedir. Bu noktada, sahâbe ile ilgili zikrettiğimiz sebeplerden bazısını, sahâbeye münhasır olduğu için bu başlık altında zikretmedik. Örneğin Hz. Peygamber'in yanında her zaman bulunmama ve sahâbenin farklı coğrafyaya dağılmış olması sahâbeye münhasırdır. Bazı sebeplerin etkisi de zamanla azalmıştır. Meselâ bu dönemde sahâbe döneminin aksine hadis rivâyetine münhasır meclisler olabilmiştir. İslam coğrafyasındaki değişimlerin sonucu yeni meseleler ve sorular artmış, bunların cevabını bulabilmek için de hadise olan ihtiyaç artmıştır. Tâbiîn döneminde gerçekleşen hadislerin tedvini de bazı durumların kaybolması ya da etkisinin azalmasına yol açmıştır. Bütün bunlardan dolayı tâbiîn ile ilgili hadislerin ulaşmama sebepleri, daha etkili olduğunu düşünülen maddeler altında incelendi.

2.1. Bölgecilik

Tâbiîn döneminde de bölgeciliğin⁹, bölgeler arası hadis alışverişine engel olmaya devam ettiği söylenebilir. Bölgeler arası rekâbet ve asabiyet, siyasi tutum, önyargı ve mezhepçilik bölgeciliğin başlıca sebepleridir (Akgün, 2019, ss. 203-216).¹⁰ Bir kısım tâbiî bazı bölgelerin hadislerine güvenilmeyeceğini

| 416 | ⁹ Sahâbe ile ilgili hadisin ulaşmama sebepleri zikredilirken "Bölgecilik" alt başlığı altında bu konuya detaylıca yer verilmiştir.

¹⁰ Örneğin Kahraman'ın, Kûfe'ye karşı bölgecilik yapılması hakkında şu tespitlerini şu şekilde özetleyebiliriz: "Diğer şehirlerin Kûfe'ye karşı bölgeci bir tutum takınmalarının sebeplerinden biri Kûfe'nin hadis uydurma faaliyetlerini başlatan Şiâ'ya ev sahipliği yapmasıdır. Kûfe'nin haricî, şîî, mürcîî, mutezili düşünce sahiplerine ev sahipliği yapması; islâmî konularda muhâlif fikirler öne sürmesi de bu sebeplerdendir. Hadis uydurmacılığının çok yaygın olması da bu şehrin râvi ve rivâyetlerine güvensizliğe sebep olmuştur. Hatta hadis uydurma faaliyetleri konusunda darb-ı mesel

söyleyip tenkit etmiştir. Bir tâbiû bölgecilik sebebiyle başka bir bölgenin râvisinin hadisini almadığı gibi başka bir bölgenin râvisine de hadis rivâyet etmekten kaçınabilmiştir. Tâbiîn döneminde de aynı şekilde bilhassa Irak bölgesine karşı mesafeli tavrın devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim Zührî (ö. 124/742) “İraklılar tarafından rivâyet edilen bir hadis işittiğinde onu reddet sonra tekrar reddet.” demiştir (Beyhakî, 2017, s. 1/354). Tâvus b. Keysân da (ö. 106/725) “Sana Iraklı biri yüz hadis rivâyet ettiğinde doksan dokuz tanesini at.” demiştir (Beyhakî, 2017, s. 1/354). Hişâm b. Urve (ö. 146/763) “Ey Züheyr! Iraklı biri sana bin hadis rivâyet ettiğinde dokuz yüz doksan tanesini at. Geriye kalanlardan da şüphe et.” demiştir (Beyhakî, 2017, s. 1/354). Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere bir kısım tâbiîn Irak bölgesinden gelen rivâyetlere karşı genel bir güvensizlik içerisindeydiler. İmam Mâlik de Medînelilerin, Iraklıların hadisini almadıklarını şu sözleriyle açıkça ifade etmektedir: “Bizim (Medîneliler) evvelimiz sizin (Kufeliler) evvelinizden almadı. Alkame, Esved ve Mesrûk (ö. 63/683 [?]) Medîne’ye gelirlerdi de bizden hiçbir kimse onlardan hadis almazdı. İşte bunun gibi bizden sonrakiler de sizden sonrakilerden hadis almaz.” (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 1/294). İmam Mâlik’in bu sözü bölgeciliğin Mâlik’in döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu, Medînelilerin kendi rivâyetlerini üstün gördüğünü de delil teşkil etmektedir. Burada dikkati çeken bir diğer nokta da Alkame, Esved ve Mesrûk gibi sika ve fakih oluşlarıyla bilinen kimselere karşı bile bölgecilik tavrının gösterilmesidir. Zira onlar Medîne’ye geldiği halde onların rivâyetlerinin alınmadığı zikredilmektedir. Zührî de kendisine bir hadisin Kûfeli birinden alındığı söylenince hadisin ifsad edildiğini düşünmektedir. Zira Nu’mân b. Râşid (ö. 131-140/748-758) şöyle demiştir: “Zührî’yi mecdûr hadisini rivâyet ederken işittim. Ona ‘Sana bu hadisi kim rivâyet etti?’ diye sordum. O ‘Bana bu hadisi sen rivâyet ettin. Sen kimden işittin?’ dedi. Ben ‘Kûfeli bir adamdan işittim.’ dedim. Zührî ‘Hadisi ifsâd ettin. Kûfelilerin hadisinde şüphe ve çok ağır kusur vardır.’ dedi.” (Beyhakî, 2017, s. 1/355). Zührî’nin ifadesinde gözüktüğü gibi o Kûfeli biri tarafından alındığını öğrenince hadisin bozulduğunu söylemiştir. Bunun sebebi de Kûfelilerin hadislerinde çokça şüphe ve kusur bulunduğunu düşünmesidir. Bu durum onun Kûfelilere karşı açıkça olumsuz bir tavır aldığını göstermektedir. Bölgecilikten dolayı Râbia b. Ebî Abdurrahmân Iraklılara hadis rivâyet etmekten kaçınmıştır. Nitekim İmam Mâlik şöyle demiştir: “Rabîa b. Ebî Abdurrahmân Irak’a gitmeye karar verince bana ‘Eğer onlara bir hadis rivâyet ettiğimi ya da bir fetvâ verdiğimi duyarsan beni adamdan sayma.’ dedi. O Irak’a gittiğinde dediği gibi dönene kadar evinde kalıp onların yanına çıkmadı. Onlara herhangi bir şey de rivâyet etmedi.” (Fesevî, 1974, s. 1/670). Buna göre Rabîa, Irak’a gittiği halde onlara rivâyet etmemek için evinde kalmayı tercih etmiştir.

2.2. Rivayette İhtiyat veya Az Hadis Rivayeti

Tâbiînin bazısında, ilim meclislerinde hadis rivâyet ettiklerinde az rivâyet etme tavrını benimsedikleri görülmektedir (Tatlı, 2023, s. 234). Nitekim, Şa’bî “İlk salihler çok hadis rivâyet etmeyi hoş görmezdi.” (Zehebî, 1975, s. 4/312-313) demiştir. Hâlid el-Hazzâ (ö. 141/758) ise bu konuda şöyle

haline gelmiştir. Hadis münekkitleri tarafından yalancı olarak nitelenen Kûfeli râviler Bağdat, Hicaz, Mısır gibi ilim merkezlerini ziyaret etmişler ve ziyaret ettikleri bölge alimleri tarafından tanınmışlardır. Bu Kûfeli râvilerin diğer bölgelerde yalancılıkları ile tanınması Kûfe’ye karşı olumsuz bir tutum sergilemelerine sebep olmuştur. Kûfe’ye karşı takınılan bu olumsuz tavrın bir başka sebebi de Ehl-i rey olarak anılan oluşuma ev sahipliği yapmasıdır. Çünkü Ehl-i hadis, Ehl-i rey ile çatışyordu.” (Kahraman, 2006, ss. 88-101).

demıştır: “Ebû Kılâbe (ö. 104/722) bize üç hadis rivâyet ettiğinde, çok rivâyet ettim, derdi.” (Yahyâ İbn Maîn, 1979, s. 4/348). Tâvus “Eğer İkrime (ö. 105/723) Allah’tan korkup hadis rivâyetinden el çekse (az rivâyet etse) ona gelmek için yolculuklar yapıldı.” demıştır (İbn Adî, 1997, s. 6/469). Tâvus’un bu ifadesi az hadis rivâyet etmenin, bir hocanın tercih edilmesinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Zira Tâvus, İkrime’nin az hadis rivâyet etmesi durumunda ona rağbet edileceğini belirtmiştir. Yukarıdaki Şâbi’nin “ilk salihler” ifadesinden büyük tâbiîn; Ebû Kılâbe’nin tavrı ve Tâvus’un ifadesinden de orta yaştaki tâbiînde bu tavrın var olduğu görülmektedir.

Onların bir mecliste az hadis rivâyet etmeyi benimsemesi hadislerin nispeten daha yavaş bir şekilde yayılmasına sebep olmuştur. Zira hoca az hadis rivâyet etmeyi benimsediğinden dolayı, bir talebe bir mecliste uzun süre bulunsa bile az hadis elde edebilmiştir.

2.3. Hadis Rivayetine Yönelik Rihlelerin Sınırlı Sayıda Olması

Tâbiîn döneminin başlarında hadis almaya yönelik rihleler sınırlıdır (Akgün, 2019, s. 38). Mekke, Şam, Basra, Kûfe gibi ilimde otorite sahibi sahâbenin olduğu şehirlerdeki tâbiîn çoğunlukla o sahâbenin hadisleriyle yetinmiştir (Akgün, 2019, s. 37). Zamanla rihleler artsa bile bu dönemde yapılan rihleler bir şehirdeki birçok hocadan veya çokça hadis alma amaçlı rihleler değil, genellikle tek hadis için yapılan rihlelerdir (Hatîb el-Bağdâdî, 1395, ss. 127-166)¹¹. Tâbiîn rihleleri fazla sayıda şehre yapılan ve farklı şehirlerin rivâyetlerini toplamayı amaçlayan rihleler değildir. Râmhürmüzî de bu durumu tespit edip tâbiînin yaptığı rihleleri, tek beldeye rihle yapanları zikrettiği başlıklar altında anlatmıştır. O birçok beldeye yapılan rihleleri ve farklı beldelerin rivâyetlerini toplayanları zikrettiği bölümde tebe-i tâbiînden başlamış, tâbiînden hiçbir kimseyi bu bölümde zikretmemiştir (Râmhürmüzî, 1984, ss. 229-233).

Tâbiîn hadisleri toplamak için değil, çözümünü aradıkları veya merak ettikleri meseleleri öğrenmek amacıyla rihle yaptıkları için gittikleri yerlerde birkaç hocadan hadis almakla yetinebilmişlerdir. Nitekim Yahyâ İbn Ebî Kesîr (ö. 129/747), Medîne’ye ilim için rihle yapıp Ebû Seleme b. Abdurrahmân’dan (ö. 94/712-13) hadis almış (İbn Ebî Hâtim, 1952, s. 9/142) olsa da Medîne’de sadece tek bir hocadan hadis almakla yetinmiş ve kendi beldesinin hocalarından hadis almakla öne çıkmamıştır (Tatlı, 2023, s. 446). Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735) Medîne’ye gelip en fakih alimin kim olduğunu araştırmış, en fakih alimin Saîd b. el-Müseyyeb olduğu bildirilince onun yanına gidip ona bazı sorular sormuştur (İbn Hibbân, 1988, s. 5/417-418; İbn Sa’d, 1968, s. 2/379). Tâbiînden Katâde (ö. 117/735) de fikhî sorularını sormak için Saîd b. el-Müseyyeb’in yanına Medîne’ye rihle yapmıştır (Mizzî, 1980, s. 23:506). İbn Sîrîn (ö. 110/729) ise Kûfe’ye Abide es-Selmânî (ö. 72/691) ve Kâdî Şüreyh’ten (ö. 80/699 [?]) fikhî ve fetva öğrenmek için rihle yapmıştır (Mizzî, 1980, s. 25:349). Onların rihle yapma amaçlarına bakıldığında, rihle yaptıkları şehirdeki bütün hocaların rivâyetlerini elde etme amaçları olmadıklarını görülmektedir. Zira onlar rihle yaptıkları beldelerde birkaç hocadan hadis almakla yetinmişlerdir. Ayrıca yapılan bazı rihlelerde temel amacın hadis almak değil, fikhî ve fetvâ öğrenmek olduğu da görülmektedir. Örneğin tâbiî Katâde (ö. 117/735) Saîd b. el-Müseyyeb’in yanına Medîne’ye fikhî soruları için rihle yapmıştır. (Mizzî,

¹¹ Bu tür rihle örnekleri için bkz: (Hatîb el-Bağdâdî, 1395, ss. 127-166)

1980, s. 23/506) İbn Sîrîn (ö. 110/729) ise Kâdı Şüreyh (ö. 80/699 [?]) ve Abide es-Selmânî'den (ö. 72/691) fetva ve fıkıh öğrenmek için Kûfe'ye rihle yapmıştır (Mizzî, 1980, s. 25/349).

Rihlelerin tek şehre yapılması, tek bir hocanın hadislerini almak için yapılması, hadis tahammülü amacına hasredilmemesi vb. durumlar sadece hadis öğrenme amacıyla olan, sistematik bir rihle ameliyesinin eksikliğini göstermektedir. Bütün bunlar tâbiîn döneminde hadislere ulaşabilmeyi ve bu hadislerin yayılmasını geciktirmiş, özellikle bölgeler arası hadis alışverişinin aleyhine olmuştur.¹²

2.4. Hadis Meclislerinde Sadece Soruya Binaen Hadis Rivayeti

Tâbiîn dönemi ilim meclislerindeki hadis rivâyetinde benimsenen tavırlardan biri soru sorulmasına bağlı olarak gerçekleşen hadis rivâyetleridir. Bu durum yarı sistematik hadis rivâyeti olarak adlandırılmıştır (Kuzudişli, 2020, s. 43). Tâbiînden rivâyet edilen çokça hadisin “seeltü” (سألت/sordum) ifadesiyle başlaması da rivâyetlerin soru üzerine gerçekleştiğini göstermektedir (Akgün, 2019, s. 36). Tâbiînden bazılarının kendilerine soru sorulmadıkça hadis rivâyet etmeme tavrını benimsediklerine (Tatlı, 2023, s. 234) delil olarak pek çok rivayet gösterilebilir. Örneğin Zührî, Saîd b. el-Müseyyeb'in meclisine oturduklarında talebelerin saygıdan dolayı Saîd'e hadis sormadıklarını, ancak meclise gelen başkalarının soru sorması üzerine Saîd b. el-Müseyyeb'in hadis naklettiğini ve böylece hadis öğrendiğini söylemiştir (Mizzî, 1980, s. 26/437). İbrâhîm en-Nehâî de kendisine soru sorulmadığı müddetçe hadis rivâyet etmemeyi, susmayı tercih etmiştir (İbn Sa'd, 1968, s. 6/271-272; 2/275). Tâbiî Ebû'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709) de ilgi odağı olmayı ve çok soru sorulmasını istemediği için meclisine üç-dört kişi oturunca kalkıp gitmeyi tercih etmiştir (Ebû Nuaym el-İsfahânî, 1974, s. 2/217). Onun bu tutumu ilmini aktaracak öğrencilere sahip olmamasına da sebep olmuştur (Tatlı, 2023, s. 243).

¹² Gerek tâbiîn dönemi gerekse de sahâbe dönemi rihlelerinin sınırlılığı, tâbiîn sonrasındaki sistemli rihlenin durumuyla karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Sistemli rihle hakkında şu alıntılar bu konuda bilgi sağlayacaktır: “Rihle; rivayetlerin doğruluğunu tespit etmek, ihtilaflı bir meseleyi aydınlatmak, âlî isnada ulaşmak, hadis toplamak, nadir rivayetleri araştırmak, hadis âlimleriyle görüşüp müzakere etmek, belirli bir hocaya ulaşmak; metin, sened ve ricalle yahut muhtelif hadis ilimlerine dair bilgi elde etmek, rivayet tariklerini çoğaltmak, rivayetleri/eserleri müellifinden ya da yetkili ravilerinden dinlemek veya bu kişilerden okuyarak rivayet hakkı kazanmak, ayrıca müktesebatını aktarmak suretiyle hadis öğretiminde bulunmak için yapılan seyahatlerdir.” Bkz: (Erdem, 2022, s. 70); “Sistemli bir rihle için şu şartları sıralayabiliriz: (a) Öğrencinin kendi beldesindeki hocaların ardından başka şehirlerdeki hocalardan istifade için yolculuğa çıkması. (b) Yolculuk yapılan şehirdeki sadece bir hocadan hadis öğrenmeyi o şehirdeki öne çıkan hocalardan hadis toplama amacı taşıması. (c) Birden fazla hocanın sadece bir iki hadisiyle yetinilmeyip olabildiğince fazla hadis toplamaya gayret etmesi. (d) Yolcuğun hadis toplama amacının öne çıkması ve bunun hac, ticaret gibi farklı amaçların gerisinde kalmaması. Burada kastedilen, hac veya ticaret için yapılan yolculuklarda bir vesileyle ilim öğrenmenin sistemli rihle sayılmamasıdır. Zira bu dönemki yolculukların çoğu hac veya ticaret kervanlarıyla gerçekleştiği için her iki unsur, ilim yolculuklarının ayrılmaz bir parçasıdır. Bundan dolayı sistemli rihlelerde, ilim öğrenmenin hac ve ticaretin gerisinde kalmaması beklenmektedir. Örneğin sahabe döneminde yapılan yolculuklar ağırlıklı olarak muayyen bir hadis elde etmek için gerçekleştirildiği için sistemli rihle sayılmazken, doğup büyüdüğü Bağdat'taki hocalarından hadis öğrendikten sonra takriben hicri 185-200 yılları arasında birçok şehre giderek çok sayıda hadis toplayan Ahmed b. Hanbel'in yolculukları, sistemli rihlenin bütün unsurlarını taşımaktadır.” Bkz: (Tatlı, 2023, s. 429).

Bu tavrı benimseyenlerin soru sorulmadığı sürece hadis rivâyet etmemeleri, peş peşe çokça hadis rivâyetini engelleyerek hadislerin yayılmaları aleyhine bir durum oluşturmuştur. Bu durumun önemli sonuçlarından bir diğeri ise soru sorulmayan konularda hadis rivâyetinin gerçekleşmemesidir.

2.5. İhtiyaca Binaen Hadis Tahammülü

Tâbiîn döneminde hadis talebinde görülen tavırlardan biri ihtiyaca binaen hadis tahammülüdür. İhtiyaca göre hadis tahammülü, tâbiînin sadece pratikte öğrenmeye ihtiyaç duyduğu konularda hadis almalarını ifade eder. Bu tavır, ihtiyacı karşılayacak kadar hocayla yetinmeye sebep olmuştur. Bu tavrı benimseyen tâbiî aynı şehirde birçok hoca olsa bile sadece bir tanesinden hadis almakla yetinebilmiştir. Bu durum hadislerin yayılmasını geciktirmiştir. İbn Sa'd (ö. 230/845) bu durumu *Tabakât* adlı eserinde aynı bölgedeki tâbiîni tabakalara ayırırken yaptığı başlıklandırmada göstermektedir. Örneğin o eserindeki bir başlığa “Ömer b. Hattâb ve Abdullah İbn Mes'ûd'dan naklettiği halde Ali b. Ebî Tâlib'den rivâyette bulunmayanlar” derken (İbn Sa'd, 1968, s. 6/117), bir diğer başlığında “Ömer b. Hattâb'tan rivâyet edip Ali b. Ebî Tâlib ve İbn Mes'ûd'tan rivâyet etmeyenler” (İbn Sa'd, 1968, s. 6/131) diyerek bu duruma işaret etmektedir. Görüldüğü gibi tâbiînden bazıları Hz. Ömer'in ve İbn Mes'ûd'un rivâyetiyle yetinip Hz. Ali'den rivâyette bulunmamışlardır. Tâbiînden bazıları ise Ömer b. Hattâb'ın rivâyetiyle yetinmiş, ilimde üstünlüklerine rağmen İbn Mes'ûd'dan ve Hz. Ali'den rivâyette bulunmamıştır. Sâlim b. Abdullah'ın, Ebû Hüreyre ile aynı şehirde yaşamasına rağmen ondan az sayıda hadis nakletmesi (Ahmed b. Hanbel, 2001, s. 12/511; 13/257; 15/28; 16/459) de bu durumun örneklerindendir.¹³ Sâlim b. Abdullah'ın Ebû Hüreyre'den hadis alması, hoca-talebe ilişkisinin bir sonucu olmayıp çoğu kez bir olaya bağlı olarak gerçekleşmiştir (Polat, 2024, s. 75). Ebû Ubeyde b. Huzeife b. Yemân (ö. 130/748) bir adamın şöyle dediğini nakletmiştir: “Ben Adî b. Hâtîm'in (ö. 67/686) olayını herkese soruyordum fakat o yanı başımda olduğu halde ona sormuyordum.” Görüldüğü gibi bu durum pratikte ihtiyaç duyulmayan konulardaki hadisleri almamaya yol açtığı gibi, bir hadis bazı râviler vasıtasıyla alındığında ayrıca olayın şahidi olan sahâbîden alınmamasına da sebep olmuştur.

Sonuç

Sahâbe ve tâbiînden bazılarının bazı fetvâ ve uygulamalarına baktığımızda bazı hadislerle muhâlefet ettikleri görülmektedir. Bunun sebeplerinden biri muhâlefet ettikleri hadislerden habersiz olmalarıdır. . Bir sahâbî veya bir tâbiî, ilmî olarak ne kadar yetkin olursa olsun bazı hadislerden habersiz olması mümkündür. Bu sebeple, onların ilme olan düşkünlükleri ve dindeki konumları gibi özellikleri ön planda tutularak, hadislerin onlara ulaşmamış olması ihtimali uzak görülmemelidir. Çünkü sahâbe ve tâbiîn dönemlerindeki ilmî yapı, hadis coğrafyası, sahâbe coğrafyası, rivâyetin durumu ile ilgili hususiyetler, onların bazı hadislerden habersiz olabilmesine gerekçe oluşturmuştur. Bu sebebin varlığı

¹³ Polat, Sâlim'in Ebû Hüreyre'den rivâyetlerinin sayısı hakkında şöyle demiştir: “Salim b. Abdullah'ın Ebû Hüreyre'den aldığı hadisler incelenecek olursa, kaynaklarda toplam 24 rivâyetinin bulunduğu ancak bu 24 rivâyetin aslında 8 farklı konuda vârid olan rivâyetlerin mükerrerleri olduğu görülecektir. Rivâyetler kaynaklarına göre değerlendirildiğinde ise bu 24 rivâyetin 18'inin merfû olduğu, geri kalan 6 rivâyetten 5'inin, Ebû Hüreyre'nin Hz. Ömer'den naklettiği mevkuf rivâyetler olduğu, birinin de Ebû Hüreyre'ye ait mevkûf bir rivâyet olduğu sonucuna ulaşılmıştır.” bkz: (Polat, 2024, s. 75)

göz önünde bulundurulmazsa onların muayyen bir hadise muhâlefet etme sebebi doğru tespit edilemeyecektir.

Bu çalışmada, sahâbe ve tâbiînin bazı hadislerden haberdar olamamalarının birçok sebebi olabileceği zikredilmiştir. Öncelikle sahâbenin hepsi hadisleri Resûlullah'tan almakta aynı seviyede değildir. Onların her zaman Resûlullah'la beraber olamamaları, sahâbenin hadis bilgisinin birbirlerinden farklı olmasını oluşturan unsurlardan biridir. Eğer sahâbî, Resûlullah'tan almadığı hadisleri daha sonra başka birinden işitmediyse o hadisten tamamen habersiz kalmıştır. Zira Hz. Peygamber döneminden sonra sahâbenin çeşitli görevler sebebiyle farklı bölgelere dağılması, onlarda bulunan hadislerin de farklı bölgelere gitmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum, bazı hadisleri sadece bazı sahâbenin bildiği göz önüne alındığında birtakım hadislerin sadece belirli bölge ya da bölgelerde bulunmasına diğer bölgelerin habersiz olmasına yol açmıştır. Bu ise bölgesel hadis bilgisinin oluşmasına sebep olmuştur. O dönemde toplumsal değişimin, cevap bekleyen meselelerin doğmasına yol açacak kadar hızlı olmaması sebebiyle başka bölgelerin hadislerine çok fazla ihtiyaç duyulmamıştır. Bu durum hadislerin rivâyet edilmelerini yavaşlatmış ve başka bölgelerin hadislerini alma gayretinin ortaya çıkmasını geciktirmiştir. Bu dönemde hadis amaçlı rihle faaliyetlerinin gelişmemiş olması da bölgeler arası hadis alışverişinin az olmasına sebep olmuştur. Yine bu dönemde siyasi, sosyal, mezhepsel nedenler ve bilhassa kavmiyetçilik gibi sebeplerle bölgelerin birbirlerine karşı mesafeli durdukları da görülmektedir. Bu durum da bazı bölgelerin râvilerinin, diğer bazı bölge râvilerine hadis rivâyet etmekten kaçınmasına ya da onlardan hadis almak istememesine sebep olabilmektedir. Bazı sahâbîlerin hadis rivâyet edecek öğrenci bulamaması, kendisine rağbet edilmemesi veya kendisine ihtiyaç duyulmaması sebebiyle rivâyetlerini başkalarına aktaramamış olması da o dönemde hadislerin yaygınlaşmasını engelleyen sebeplerden biridir. Sahâbe döneminde hadis rivâyetine tahsis edilen ilim meclislerinin henüz mevcut olmaması, kurulan meclislerde bazen hadis rivâyetine hiç yer verilmemesi de hadis rivâyetinin yavaş olmasına sebep olmuştur. Bunların yanı sıra sahâbeden bir kısmında görülen hadis rivâyetinde ihtiyatlı davranmak, az hadisle yetinmek, yalnızca sorulan bir soruya binâen ya da ortaya çıkan bir ihtiyaç sebebiyle hadis rivâyet etmek gibi durumlar da aynı belde içerisinde dahi hadis rivâyetlerinin yavaş olmasına yol açmıştır. Onların bu tavırları benimsemesi onlarla beraber olan tâbiînin de onlardan hadis alımını geciktirmiş veya bazı hadisleri alamamalarına sebep olmuştur.

Tâbiîn döneminde de devam eden bölgecilik, tâbiînin farklı bölgelerin râvilerine karşı olumsuz bir tutum sergilemelerine sebep olmuştur. Bunun neticesinde tâbiînden bazıları, farklı bölgelerdeki râvilerden hadis almaya mesafeli durdukları gibi onlara hadis rivâyet etmekten de kaçınmıştır. Ayrıca, özellikle tedvine kadar olan zaman diliminde hadis tahammülü amacıyla yapılan rihlelerin az olması da hadis alışverişini yavaşlatmıştır. Tâbiînin bir kısmının sahâbe gibi az hadis rivâyetini benimsemesi ve pratik bir ihtiyaç olmadıkça hadis nakletmekten kaçınması hem bir mecliste az sayıda hadisin rivâyet edilmesi sonucunun hem de hakkında soru sorulmayan veya gündemde olmayan konulardaki hadislerin yayılmaya imkân bulamamasına sebep olmuştur. Ayrıca bazı tâbiînde görülen ihtiyaç amaçlı hadis alma tavırları ihtiyacın olmadığı hadislerin talep edilmemesine sebep olmuştur.

Sonuç olarak zikrettiğimiz birçok sebepten dolayı bazı sahâbî ya da tâbiûler, birtakım merfû hadislerden habersiz kalabilmişlerdir. Bu sebeple kendi uygulamaları ya da verdikleri fetvalar, o

konudaki merfû hadise zaman zaman muhalif olabilmektedir. Bu muhâlefetin nedeni olarak zikredilen maddelerin çokluğu, sahâbe ya da tâbiînin merfû bir hadise muhâlif olan fetvâ ya da uygulamalarının sebebi olarak “o konudaki merfû hadisten haberdar olmamaları” ihtimalinin azımsanmayacak ölçüde olduğunu göstermektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Makaleyi önemli ölçüde geliştiren yorumları için Editör ve iki anonim hakeme teşekkür ederiz. Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SDK-2021-11298 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Kaynakça

- Abdürrezzak, E. B. A. b. H. b. N. (2000). *el-Musannef*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ahmed b. Hanbel, E. A. A. b. M. b. H. (2001). *el-Müsned*. Müessesetü'r-Risâle.
- Ahmed b. Hanbel, E. A. A. b. M. b. H. (2010). *İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. Dâru'l-Hânî.
- Akgün, H. (2019). *Hadis rivâyet coğrafyası*. İfav.
- Aktan, H. (2001). İstîlâd. İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi (C. 23, ss. 361-362). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Alpkıray, A. (2005). *Sahâbenin yerleşim ve vefat yerleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aynî, E. M. S. B. M. b. A. b. M. b. A. (2008). *Nühabü'l-efkâr fî tenkîhi mebânî'l-ahbâr fî şerhi meânî'l-âsâr*. Vizâratü Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- Beyhakî, E. B. A. b. el-H. b. A. (2011). *es-Sünenü'l-kübrâ*. Merkezü Hicr Li'l-Buhûs Ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyeti Ve'l-islâmiyyeti.
- Beyhakî, E. B. A. b. el-H. b. A. (2017). *el-Medhal ile's-süneni'l-kübrâ*. Dâru'l-Yüsr.
- Buhârî, E. A. M. b. İ. b. İ. (1993). *el-Câmi 'u's-sahîh*. Dâru İbn Kesîr.
- Dârimî, E. M. A. b. A. b. (2000). *el-Müsned*. Dâru'l-Müğnî.
- Ebû Dâvûd, S. b. el-E. b. İ. (2009). *Sünenü ebî Dâvûd*. Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, A. b. A. b. İ. (1974). *Hilyetü'l-evliyâ*. Matbaatü's-Saade.
- Erdem, E. (2022). *Hadis tarihinde ilim yolculukları: rihleler* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fesevî, E. Y. Y. b. S. b. C. (1974). *el-Ma'rife ve't-târîh*. Matbaatü'l-İrşâd.
- Hatîb el-Bağdâdî, E. B. A. b. A. b. S. (1395). *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hattâbî, E. S. H. b. M. b. İ. b. H. el-Büstî. (1988). *A'lâmü'l-hadis* (1-4). Câmiatü Ümmi'l-Kurâ.
- Hâzîmî, E. B. Z. M. b. M. b. O. b. H. (1359). *el-İ'tibâr fî beyâni'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr*. Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye.
- İbn Abdülber, E. Ö. C. Y. b. A. b. M. (1387). *et-Temhîd limâ fî'l-muvaţta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. Vizâratü Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye.
- İbn Abdülber, E. Ö. C. Y. b. A. b. M. (2000). *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhibi fukahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-ağtâr fîmâ tezâmmenehü'l-muvaţta' min me'ânî'r-re'y ve'l-âşâr*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Adî, E. A. A. b. A. b. A. (1997). *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Battal, E.-H. A. b. H. b. A. (2003). *Şerhu sahîhi'l-Buhârî*. Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Ebî Hâtim, E. M. A. b. M. b. İ. (1952). *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Dâru İhyâi'd-Türâsi'l-Arabî.
- İbn Ebî Şeybe, E. B. A. b. M. b. E. Ş. İ. (2010). *el-Musannef fî'l-eḥâdîs ve'l-âsâr*. Dâru'l-Kunûzi'l-İşbîliyye.
- İbn Hacer, E.-F. Ş. A. b. A. b. M. (1380). *Fethu'l-bâri şerhu sahîhi'l-Buhârî*. el-Mektebetü's-Selefiyye.
- İbn Hazm, E. M. A. b. A. b. S. (t.y.). *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Dâru'l-Âfâki'l-Cedideti.
- İbn Hibbân, E. H. M. b. H. b. A. (1988). *Târîhu's-sahâbeti'l-lezîne ruviye anhumü'l-ahbâr*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Mâce, E. A. M. b. Y. M. (2009). *Sünenü ibn Mâce*. Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye.

- İbn Müflih, E. A. Ş. M. b. M. (t.y.). *el-Âdâbu's-şer'iyye*. Âlemü'l-Kütüb.
- İbn Rüşd, E.-V. M. b. A. b. M. (2004). *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Dâru'l-Hadis.
- İbn Sa'd, E. A. M. b. S. b. M. (1968). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Dâru Sâdır.
- İbnü'l-Cevzî, E.-F. C. A. b. A. b. M. (1994). *et-Tahkîkû fî ehâdisi'l-hilâf*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İnan, S. (2021). *Hicri birinci yüzyılda hadis kitâbeti* (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaman, H. (1991). Asabe. TDV İslâm Ansiklopedisi, 452-453. TDV Yayınları.
- Kahraman, H. (2006). Sosyal değişim sürecinde Kûfe hadisçiliği. *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)*, 6(2), 87-115.
- Koçyiğit, T. (2014). *Hadis tarihi*. TDV Yayınları.
- Kuzudişli, B. (2020). *Hadis rivayetinde bağlam sebebü irâdü'l-hadis*. Klasik Yayınları.
- Mizzî, E.-H. C. Y. b. A. b. Y. (1980). *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'î'r-ricâl*. Müessesetü'r-Risâle.
- Muhammed, M. A. (2004). *Menhecü's-sahâbe fî't-tercih*. Dâru'l-Marife.
- Müslim, E.-H. M. b. el-H. b. M. (1955). *el-Câmiu's-sahîh*. Dâru İhyâi'd-Türâsi'l-Arabî.
- Nemle, A. İ. A. İ. M. (1999). *Muhâlefetü's-sahâbî li'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*. Mektebetü'r-Rüşd.
- Nevevî, E. Z. Y. b. Ş. b. M. (1392). *el-Minhâc fî şerhi sahhîhi Müslim b. el-Haccâc*. Dâru İhyâi'd-Türâsi'l-Arabî.
- Onuk, S. (2019). *Fukahâ-i seb'a ve islam hukuk tarihindeki yeri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkul, A. (2018). *Sahâbîlerin hadis rivayet sayılarını etkileyen faktörlerin analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, Z. (2024). *Sâlim b. Abdullah ve hadis ilmindeki yeri*. İlâhiyât Yayınları.
- Râmhürmüzî, E. M. İ. H. el-H. b. A. b. H. (1984). *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*. Dâru'l-Fikr.
- Sifil, E. (2006). *Hz. Ömer'in sünnet anlayışı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şâfiî, E. A. M. b. İ. b. A. (1938). *er-Risâle*. Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî
- Şahyar, A. E. (2010). Sahâbenin tâbiûndan hadis rivayeti. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 8(1), 125-144.
- Şahyar, A. (2023). Tedvin ve öncesi süreçlerde müctehidin bazı hadislere muttali olamaması üzerine. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 22(2), 207-231.
- Şeybânî, E. A. M. b. el-H. b. F. (1980). *Kesb*. Matbaatü Abdülhâdî Harsûnî.
- Tahâvî, A. b. M. b. S. (1995). *Şerhu meânî'l-âsâr*. Âlemü'l-Kütüb.
- Tatlı, M. (2023). *Tâbiîn döneminde hadis rivayeti*. TDV Yayınları.
- Tirmizî, E. İ. M. b. İ. b. S. (1996). *Sünenü't-Tirmizî*. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Yahyâ İbn Maîn, E. Z. b. A. (1979). *Târîh*. Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî Ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî.
- Zehebî, E. A. Ş. M. b. A. b. O. (1975). *Siyeri a'lâmü'n-nübelâ*. Müessesetü'r-Risâle.

